

Разом у класі. Діти з України у польських школах

*Потенціали та виклики у розбудові
полікультурної школи
в контексті війни
Думка вчителів*

Звіт про дослідження

Автори концепції дослідження та звіту:

Яцек Піжальський / Jacek Pyżalski
Агата Лучинська / Agata Łuczyńska
Грегор Ката / Grzegorz Kata
Пйотр Пліхта / Piotr Plichta
Веслав Полешак / Wiesław Poleszak

Автори рекомендацій:

Яцек Піжальський / Jacek Pyżalski
Агата Лучинська / Agata Łuczyńska
Домініка Цешліковська / Dominika Cieślikowska
Грегор Ката / Grzegorz Kata
Пйотр Пліхта / Piotr Plichta
Веслав Полешак / Wiesław Poleszak
Якуб Т. Мроз / Jakub T. Mróz
Малгожата Войцік / Małgorzata Wójcik

Науковий рецензент:

проф. доктор наук Єжи Нікіторович / prof. zw dr hab. Jerzy Nikitorowicz

У підготовці українського видання звіту брали участь науковці
Національної академії педагогічних наук України:

Світлана Сисоєва, Іван Бех, Олена Локшина, Тетяна Алексєнко, Любов Канішевська

Разом у класі. Діти з України у польських школах: Потенціали та виклики у розбудові полікультурної школи в контексті війни. Думка вчителів: Звіт про дослідження/ Фонд «Школа з класом» (Польща)/ Національна академія педагогічних наук (Київ). – Педагогічна думка: Київ, 2023 – 63 с.

ISBN 978-966-644-650-6

АНОТАЦІЯ**Подяки**

Ми хотіли б подякувати всім, хто брав участь у консультаціях щодо інструментів дослідження та пілотування, зокрема директору Ришарду Сікорі /Ryszard Sikora з Кракова та експертам, які прийняли запрошення Фонду «Школа з класом» (Fundacji Szkoła z Klasą), і з дослідницькою групою долучилися до коментарів та інтерпретації отриманих результатів, підготовки добірки практичних рекомендацій.

Проте подяки, насамперед, заслуговують директори й учителі, які у важкий час знайшли можливості й сили для участі у цьому дослідженні.

© Фонд «Школа з класом», 2022

© Національна академія педагогічних наук, 2023

© Педагогічна думка, 2023

ISBN 978-966-644-650-6

ЗМІСТ

Попереднє слово до українського видання (Василь Кремень)	4
I. Вступ	7
1. Контекст дослідження	7
2. Мета дослідження	8
II. Методологія дослідження	10
1. Характеристики вибірки дослідження	10
2. Інструменти дослідження	13
3. Порядок проведення дослідження	13
4. Етика дослідження	13
III. Обговорення результатів	14
1. Попередній досвід роботи з іноземними дітьми та підготовка / інфраструктура закладів і відповідність персоналу	14
2. Організація навчання дітей з України	19
3. Ставлення польських школярів до дітей з України	21
4. Потенціал психічного здоров'я дітей з України	26
5. Становище сімей учнів, які прибули з України внаслідок початку повномасштабної війни	35
6. Співпраця школи та батьків/опікунів учнів з України, які прибули в Польщу з причини війни	39
7. Труднощі вчителів у роботі з учнями з України, які прибули у зв'язку з початком повномасштабної війни	45
IV. Висновки та рекомендації щодо побудови полікультурної освіти	49
1. Підтримувальна інфраструктура	49
2. Стосунки з однолітками	50
3. Мовний бар'єр і комунікація	51
4. Психічне здоров'я учнів	52
5. Роль батьків та опікунів	52
6. Учні з особливими освітніми потребами	53
7. Робота вчителів	54
8. Побудова полікультурної школи і класу	55
Бібліографія	56

Переднє слово до українського видання

Нинішньому суспільному розвитку притаманні різновекторні тенденції: зближення націй, держав, створення спільного економічного простору й водночас небувале раніше загострення конкуренції між державами; швидке вивищення окремих держав і одночасно утворення міждержавних об'єднань, передавання функцій держави цим об'єднанням; наявність протиріч між державами, або й цивілізаційного протистояння, ґрунтованого на різних чи протилежних цінностях. Отже сучасна епоха висуває перед людиною множину викликів. Водночас, враховуючи демократичні засади організації прогресивних суспільств, надає можливості долати ці виклики, ґрунтуючись на принципах гуманізму.

Серед інших серйозних викликів сучасності – підступний напад і повномасштабна війна росії з Україною, що означила черговий злам ходу історії у боротьбі імперських амбіцій з демократичними цінностями. Особливим викликом це стало для освіти й педагогічної науки, які зрештою мають актуалізувати й продемонструвати потенціал цінностей гуманізму і кращих особистісних якостей учасників не лише освітнього процесу, а й усіх складників державного устрою сторони протистояння російській агресії.

Передусім від себе особисто і від учених Національної академії педагогічних наук України засвідчую вдячність Президенту Польщі **Анджею Дуді**, Уряду Польщі, голові Комітету педагогічних наук Польської академії наук **Агнешці Цибал-Міхальській**, усьому польському народові за всю ту допомогу, що Україна має від Польщі у російсько-українській війні, а також за відчуття щирого партнерства у всенародному опорі жорстокій російській навалі, починаючи з 24 лютого 2022 року.

Незмірна підтримка нашим співвітчизникам виказана й у вигляді допомоги українським переселенцям, зокрема молоді й дітям шкільного й дошкільного віку. Саме про це свідчить і соціологічне дослідження, здійснене восени минулого, 2022 року, а нині перекладене й видане українською – «Разом у класі. Діти з України у польських школах. Потенціали й виклики у розбудові полікультурної школи в контексті російсько-української війни. Думка вчителів». Видання містить з'ясування реальних обставин і допомоги польським освітянам і управлінцям в організації різнорівневої співпраці, виховного й навчального процесів, продуктивної комунікації,

а в цілому – забезпеченні достойних умов перебування, навчання, адаптації, соціалізації, психологічного спокою українських біженців російсько-української війни.

Зазначу, що це соціологічне дослідження стало закономірним продовженням багатолітньої співпраці українських і польських учених в галузі освіти і педагогіки. Ця співпраця ґрунтується на єдиних для обох сторін прагненнях цивілізаційного поступу, сповідування європейських цінностей свободи й незалежності, поваги до людини, устремлінь до особистісного розвитку кожного громадянина. Історія наукових стосунків учених, що сягає ще 90-х років минулого сторіччя, – це співпраця з Товариством «Україна – Польща»; проведення що два роки українсько-польських / польсько-українських форумів у співпраці Національної академії педагогічних наук України, Комітету педагогічних наук (за багаторічного очільництва іноземного члена НАПН України **Тадеуша Левовицького**, пізніше – іноземного члена НАПН України **Стефана Квятковського**, потім – почесного доктора НАПН України **Богуслава Сліверського**) Польської академії наук й університетів-партнерів та за незмінної співпраці з Науковим товариством «Польща – Україна» (очільники з української сторони – академік НАПН України **Іван Зязюн**, тепер – академік НАПН України **Нелля Ничкало**, з польської – іноземний член НАПН України **Франтішек Шльосек**); це видання українсько-польських щорічників (збірників наукових праць) і журналів; це проведення наукових конференцій в рамках діяльності наукових шкіл (як от наукової школи академіка НАПН України **Світлани Сисоевої**), а також Центру полоністики Житомирського державного університету імені Івана Франка (за ректорства академіка НАПН України **Петра Сауха**).

Значущими є останні події наукової співпраці із залученням широкого наукового і освітнього загалу. Показове засідання вищих науково-освітніх інституцій України і Польщі 27 червня 2022 року – Президії Національної академії педагогічних наук України і Комітету педагогічних наук Польської академії наук, на якому обговорено питання «Про спільну діяльність НАПН України й Комітету педагогічних наук ПАН». Участь українських учених в XI Загальнопольському педагогічному з'їзді 20-22 вересня 2022 року й робота в рамках з'їзду сесії «Освіта під час війни».

Зрештою рецензентом масштабного соціологічного дослідження виступив іноземний член НАПН України **Єжи Нікіторовіч**.

Переконаний, що подальша співпраця лише поглиблюватиметься, стосунки міцнітимуть, оскільки відповіді на виклики останніх часів продемонстрували єдність принципів організації наших суспільств і цивілізаційних прагнень.

Із самого початку війни українські вчені, що виїхали до Польщі на запрошення колег, вели значну наукову і волонтерську діяльність, виступаючи із доповідями на наукових форумах, що мали на меті, поза обговоренням суто наукової проблематики, роз'яснення обставин війни, висвітлення невідомих польському загалу історичних фактів, формування суспільної думки польської нації. Тому українське видання звіту соціологічного дослідження представляє обопільну цінність і є керівництвом до подальших дій польських і українських освітян і науковців.

Особливо цінними визначу такі характеристики соціологічного дослідження, як цілісний підхід, що охоплює проблематику від індивідуальних психічних станів та їх корекції до загальнодержавного політичного курсу на підтримку освітньої галузі, глибокий аналіз опитування й узагальнювальні рекомендації. Примітним є спектр підтримки, що включає і проблеми продуктивної комунікації, і конструктивних стосунків усіх стейкхолдерів освітнього процесу, і розв'язання питань осіб з особливими освітніми потребами, і проблем особистісної ідентичності, й багато іншого

Насамкінець хочу подякувати польським і українським ученим за публікацію україномовного видання звіту, який безумовно сприятиме подальшому зближенню українського і польського народів. І не лише як необхідності у боротьбі з антицивілізаційним проявом агресії з боку східного сусіда, а як перспективи побудови кращого світу європейської єдності і гуманізму.

Василь Кремень,
президент Національної академії педагогічних наук України,
президент Товариства «Знання» України,
доктор філософських наук, професор,
академік НАН України, академік НАПН України

I. ВСТУП

Задовго до початку війни в Україні Фонд «Школа з класом» із занепокоєнням спостерігає за труднощами, пов'язаними з включенням дітей-біженців або з досвідом міграції до польської системи освіти та пропонує підтримку школам. Ми бачили зростання самотності вчителів, відсутність системних рішень, складнощі в організації навчання.

На початку повномасштабної війни в Україні у лютому 2022 року директори шкіл та вчителі у Польщі, і без того перевантажені двома роками пандемії, дистанційною освітою та попередніми кризами, зіткнулися з черговим викликом – зарахувати до класів кілька сотень тисяч дітей, які рятувалися від війни. Зважаючи на трагедію війни та попри багато труднощів, вони намагалися надати дітям підтримку та створити умови для розвитку.

Ми вирішили дослідити, як відбувалося навчання та інклюзія українських школярів у перші місяці після початку війни, як цей процес оцінюють директори та вчителі і якої підтримки вони потребують найбільше.

Результати опитування будуть використані для кращої підготовки комплексу заходів, спрямованих на школи, які хочуть ефективно інтегрувати полікультурні класи з дітьми, що мають досвід біженців та міграції.

1. КОНТЕКСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Війна в Україні мала величезний вплив на українських дітей, які стали біженцями, вимушено приїхали до Польщі і, в багатьох випадках, продовжили навчання в закладах освіти нашої країни.

Організація такого навчання є дуже складною з кількох причин, про які варто написати окремо. По-перше, у багатьох школах за короткий проміжок часу з'явилася велика кількість дітей, що вимагало ситуативних організаційних змін. По-друге, діти та їхні сім'ї приїхали не через звичайне рішення, а через кризову ситуацію, необхідність рятувати своє здоров'я і життя. Викликом стали не лише культурні та комунікаційні відмінності, а й психологічний стан та емоції, які пережили біженці. Деякі з них отримали травматичний досвід, пов'язаний із зіткненням зі смертю та стражданнями, спричиненими війною. По-третє, прибулі українські діти раніше навчалися в умовах іншої освітньої системи, яка, незважаючи на певну схожість, все ж відрізняється від польської. І це саме по собі також є викликом.

Ми публікуємо цей звіт в особливий час. Період масової мобілізації та стихійної допомоги переселенцям минув. Війна триває вже понад півроку. За цей період виникла низка правових, культурних та соціальних проблем, пов'язаних із підтримкою мігрантів у Польщі. Також ведеться пропагандистська діяльність, особливо у сфері Інтернету, яка спрямована на формування негативних настроїв та руйнування позитивних відносин між польськими та українськими громадянами. Ці питання чітко простежуються і в галузі освіти. Все це означає, що нам, як ніколи, потрібні достовірні дані про ситуацію, а не здогадки чи апріорно сформульовані судження.

Окрім того, названі проблеми не є принципово новими. У 2015 році професор Jerzy Nikitorowicz, який багато років займається питаннями міжкультурної освіти, писав, що «...культура як диференціюючий фактор, може закривати шлях в плані

ідентичності або забезпечувати відкритість для Інших та їхніх культур. Однак цей процес завжди відбувається в певних соціальних, культурних, економічних і політичних умовах. Залежно від умов і конкретного контексту кожна національна, етнічна чи релігійно-конфесійна група шукає шляхи збереження певних цінностей, вигідного становища в структурах, у певній соціальній стратифікації, використовуючи економічні ресурси» (Nikitorowicz 2015, p. 26). Ці слова не тільки дуже актуальні в нинішній ситуації, а й набувають особливого сенсу, адже всі умови, про які йдеться, – соціальні, культурні, економічні та політичні – динамічно змінювалися і своїм корінням сягають давньої та ближчої історії польського й українського народів. Крім того, ми працюємо в контексті, де «Інакшість, а особливо Іноземність, є синонімом загрози для багатьох людей, популістської ідеології, заснованої на ненависті до всього інакшого, яка знаходить нових прихильників, у багатьох країнах зростає неофашистський рух, а засоби масової комунікації, які сьогодні є одним із основних каналів освіти, заповнили хвилі ненависті, фейкових новин і постправди» (Grzybowski 2020, p. 26–27).

Ми чітко позиціонуємо наше дослідження в перспективі педагогіки, полікультурної і міжкультурної освіти як з точки зору предмету, так і з точки зору практичного виміру отриманих знань. Водночас, ми усвідомлюємо міждисциплінарність проблематики та необхідність доповнення цієї перспективи іншими з непедагогічних галузей (див. Lewowicki 2017). Отже, команда авторів дослідження та розробників рекомендацій є мультидисциплінарною, а саме дослідження входить, іноді суттєво, до сфер, якими традиційно опікуються психологія чи соціологія. Ми вважаємо, що таке рішення є не тільки правильним, але й необхідним для того, щоб не залишити поза увагою тих питань, які мають бути враховані для пізнавально-ціннісного розуміння ситуації, що склалася.

Дослідження, результати якого ми представляємо у звіті, має методологічні обмеження – про них ми говоритимемо безпосередньо у тій частині звіту, де висвітлюємо питання застосованих дослідницьких процедур. Однак воно було ретельно сплановане і реалізоване, тому ми вважаємо, що його результати наближають нас до істини про освіту дітей з України, які опинилися в нашій країні внаслідок початку повномасштабної війни.

2. МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою представленого в цій публікації дослідження є з'ясування того, як відбувається навчання в польських школах молоді з України, яка почала в них навчатися внаслідок вторгнення в Україну російської федерації. Нас цікавили саме освітні процеси, як дидактичні, так і виховні, а також ширші детермінанти цих процесів у педагогічній, психологічній та соціальній перспективі (а також у формальному та правовому контекстах).

У ході дослідження ми ознайомилися з думкою директорів і вчителів шкіл, де молодь з України розпочала навчання під час воєнної кризи.

Основні питання дослідження наступні:

1. Який попередній досвід роботи з дітьми-іноземцями мали школи та вчителі (у тому числі з дітьми з України). Як підготувалися школи та

вчителі до прийому дітей, які приїхали до Польщі внаслідок початку повномасштабної війни?

2. Як організовано процес навчання дітей з України, які прибули внаслідок війни, на місцевому рівні та на рівні окремих шкіл?
3. Як, на думку директорів і вчителів, складаються стосунки між дітьми, які навчалися раніше в польських школах, та дітьми, що приїхали внаслідок війни?
4. Як, на думку директорів і вчителів, виглядає психічний стан дітей, які приїхали з причини війни?
5. Як, на думку директорів і вчителів, виглядають стосунки в сім'ях учнів, які прибули у зв'язку з війною, з родинами дітей, які раніше навчалися в польських школах?
6. Як, на думку директорів і вчителів, відбувається співпраця між школами та родинами дітей, які прибули з України внаслідок війни?
7. Які аспекти виховної роботи з дітьми, прибулими з початку повномасштабної війни, є складними для вчителів польських шкіл?

Все дослідження, в кількісній і якісній частині, було сплановано таким чином, щоб виявити негативні моменти (проблеми) у всіх сферах, які нас цікавлять, а також те, що працює позитивно і може трактуватися як потенціал польських шкіл у цій сфері.

Необхідно зазначити, що концепція дослідження має деякі обмеження, які впливають з дослідницького концепту. У дослідженні ми знайомимося лише з точкою зору польських директорів і вчителів. Тому, очевидно, маємо об'єктивно неповну картину ситуації, але таку, що становить попередній зріз за колом питань, які нас цікавлять, і потребує подальшого поглибленого вивчення з перспективи інших важливих респондентів – насамперед, польських та українських учнів та їхніх родин. Крім того, необхідно враховувати, що ми досліджуємо явища, які зазнають швидких змін – як самі, так і їх детермінанти, – що, навіть з урахуванням короткого циклу публікації звіту, означає, що опис ситуації може певною мірою застаріти. Важливо також те, що ми застосували кількісний підхід до першого вивчення масштабу проблем. Такий тип дослідження не дозволяє детально діагностувати всі контексти та виміри проблем, зокрема тих, що пов'язані з дуже часто нюансованим історичним та соціокультурним контекстом. Ці питання потребують подальшої поглибленої діагностики із застосуванням розгалуженої якісної методології.

Отримані результати були інтерпретовані в контексті опису потреб польських шкіл та вчителів у підтримці таким чином, щоб навчальний процес молодих людей з досвідом біженців з України був максимально оптимальним і становив ефективну підтримку для них у кризовій ситуації. Відтак, резюме звіту є переліком рекомендацій, що підготовлені авторами звіту та командою запрошених експертів. Ці рекомендації мають як більш загальний характер, пов'язаний з філософією, припущеннями та принципами наданої підтримки, так і стосуються конкретних змістовних аспектів підтримки, які можуть бути впроваджені в школах.

II. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБІРКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фонд «Школа з класом» запросив до участі в опитуванні 110 шкіл. У цих школах навчаються діти з України. Усім їм надано матеріальне забезпечення (комп'ютерне обладнання: максимум 10 ноутбуків для школи, які мали бути доступними для дітей з України у загальних шкільних приміщеннях). З вересня 2022 року для них надавалась основна та навчальна підтримка від фонду «Школа з класом».

Відгукнулися представники 71 школи. Більшість з них – початкові школи, що складають приблизно 86% усіх інституцій. Дані також надходять зі шкіл, які працюють як шкільні комплекси (n=5) та середніх шкіл (n=5) (табл. 1). Наведена кількість досліджуваних об'єктів дорівнює кількості директорів, які відповіли на запитання опитування та надали, серед іншого, інформацію щодо типу школи.

Таблиця 1.

Кількість шкіл, які беруть участь у дослідженні, за типом закладу

Тип школи	Кількість	%
Початкова школа	61	85,9
Середня школа	5	7
Школи-комплекси	5	7
Разом	71	100

Школи розташовані по всій Польщі, хоча і нерівномірно розподілені по окремих воєводствах (табл. 2).

Таблиця 2.

Розташування об'єктів, які беруть участь у дослідженні

Провінція	Кількість	%
Нижня Сілезія / dolnośląskie	12	16,9
Куявсько-поморське / kujawsko-pomorskie	1	1,4
Лодзь / łódzkie	1	1,4
Люблін / lubelskie	3	4,2
Любарське / lubuskie	3	4,2
Малопольща / małopolskie	3	4,2
Мазовецьке / mazowieckie	13	18,3
Ополе / opolskie	1	1,4
Підкарпатське / podkarpackie	1	1,4
Померанський шпіц / pomorskie	5	7,0
Сілезія / śląskie	16	22,5
Свєнтокшиське / świętokrzyskie	6	8,5
Великопольща / wielkopolskie	6	8,5
Разом	71	100

Анкету для вчителів заповнили 792 особи. Найчастіше відповіді давали до десяти вчителів із певного шкільного середовища (таким чином було представлено 38 шкіл із 71). Шість закладів взяли участь лише в частині опитування, призначеній для керівного складу, а в семи школах відповіли 31 і більше вчительок. Варто зазначити, що дані, отримані від семи вчителів, не дозволили віднести їх до жодного із закладів. Це група, в якій директор школи не брав участі в дослідженні (табл. 3).

Таблиця 3.

Кількість вчителів, які представляють свій заклад у дослідженні

Кількість вчителів, які представляють школу у дослідженні	Школи	
	Кількість	%
Участь в опитуванні тільки для директорів шкіл	6	8
Від 1 до 10	38	53,5
Від 11 до 20	14	19,7
Від 21 до 30	6	8,5
31 або більше осіб	7	9,9

Переважає більшість респондентів, які відповіли на запитання опитування, це жінки (89,8% від усієї вибірки) – (табл. 4).

Таблиця 4.

Стать опитаних вчителів

Стать	Кількість	%
Жінки	711	89,8
Чоловіки	81	10,2

Дані про вік збиралися лише для вчителів. У нашій вибірці переважають люди у віці 51-60 років (39%), другою за чисельністю підгрупою є ті, кому за сорок (32,8%). Вчителі віком до 30 років та понад 61 рік є найменш чисельними групами серед респондентів (табл. 5).

Таблиця 5.

Вік опитаних педагогів

Вік (у роках)	Кількість	%
30 або менше	33	4,2
31–40	144	18,2
41–50	260	32,8
51–60	309	39
61 і більше	45	5,7

Розподіл стажу аналогічний віку. Найчисельнішими є респонденти з віком від 21 до 30 років роботи в освіті (31,1%), найменш чисельною групою є особи, які працюють понад 40 років. Приблизно одна п'ята (18,7%) усіх респондентів – директори та вчителі, які викладають 10 років і менше.

Таблиця 6.

Стаж роботи опитаних педагогів

Стаж (у роках)	Кількість	%
10 або менше	148	18,7
11-20	196	24,7
21–30	246	31,1
31–40	196	24,7
41 і більше	5	0,6

У контексті такого розподілу вибірки варто обговорити можливість перенесення результатів, отриманих у досліджуваних школах, на всю сукупність шкіл (а разом з тим і на директорів та вчителів) у Польщі. По-перше, вибірка не є випадковою. Школи-учасниці потрапили до вибірки через забезпечення навчанням дітей з України, які прибули у зв'язку з війною. У цьому контексті отримані результати у вибірці можна критично і з обережністю віднести лише до групи таких шкіл. Тому ми можемо вести мову про досвід керівництва та вчителів, які працюють у закладах, де діти з України на той час ще не розпочали навчання.

Крім того, відсутність випадковості та запрошення до навчання лише діючих шкіл, які підтримує Школа з Class Foundation, може викликати певну систематичну помилку внаслідок нетиповості обстежених закладів. По-перше, результати можуть бути «кращими», ніж на загал, оскільки вони включають більш активне середовище. По-друге, незважаючи на розподіл об'єктів по всій Польщі, кілька воєводств (Нижньосілезьке воєводство, Мазовецьке воєводство та Сілезьке воєводство) є надмірно представленими, що також може певним чином спотворити результати (див. табл. 2)

З іншого боку, кілька важливих аргументів говорять про якість вибірки, а, водночас, і про висновки, зроблені за результатами проведених у ній досліджень. Це, перш за все, висока маневреність – майже 66% запрошених закладів позитивно відгукнулися на запрошення. Це високий показник, особливо якщо візьмемо до уваги, що дослідження проводилось у складний період особливого навантаження на керівників і педагогічний персонал з новими обов'язками та в кінці навчального року.

Окрім того, велика різноманітність міст і середовищ, у яких розташовані школи, а також велика кількість закладів (N=71), свідчать на користь зібраних даних. Ще однією перевагою є участь у дослідженні учителів з дуже різним стажем та професійним досвідом. Незважаючи на раніше обговорені обмеження вибірки, така різноманітність повинна послабити вплив усіх видів вторинних змінних, які можуть змінити отримані результати.

Враховуючи всі зауваження щодо формування вибірки, можна зробити висновок, що отримані розподіли є подібними до розподілів, які були б виявлені при обстеженні всієї генеральної сукупності.

2. ІНСТРУМЕНТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інструменти дослідження включали набір субшкал і пунктів, що відповідають дослідницьким питанням, згаданим вище в описі мети дослідження. Використовувалися переважно закриті та напіввідкриті запитання. Крім того, вони були доповнені, як у випадку інструменту для завучів, так і для вчителів, кількома запитаннями, які були використані для збору висловлювань, що більшою мірою відображають контекст респондентів та явищ і спрямовує дослідників на подальші питання, не включені в кількісне дослідження. На цьому етапі ми використовували останній тип даних лише незначною мірою. Вони знаходяться зараз у подальшій обробці.

3. ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження здійснювалося онлайн. Були підготовлені окремі сторінки та посилання, що містять дослідницький інструментарій для директорів і вчителів. Директорам було запропоновано заповнити адресований їм опитувальник і надіслати посилання на інший опитувальник тільки тим учителям, які в даний час працюють в їхній школі з дітьми з України, які мають досвід роботи з біженцями. Кожен респондент отримав відповідну адресу веб-сайту. Школам були присвоєні випадкові коди, надіслані електронною поштою. Це дозволило об'єднати та зіставити інформацію з двох опитувань в межах даних одного закладу. Код вводився респондентами у першому відображеному питанні. Часові рамки дослідження – останні два тижні 2021/22 навчального року. Середній час відповіді становив 10 хвилин.

4. ЕТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження, проведене за допомогою онлайн-анкетування, було добровільним та анонімним, про що кожна з осіб, які в них беруть участь, була проінформована в супровідному листі, що передує опитуванню. Вони були призначені лише для вчителів, які ведуть заняття з дітьми з України, прибулими внаслідок початку повномасштабної війни. Учасникам було представлено мету дослідження та плани використання результатів (планування комплексних програм підтримки шкіл, які приймають дітей з України). Також було повідомлено про організацію дослідження та склад дослідницької групи. Респонденти могли зв'язатися з людьми, які беруть участь у проєкті. Результати були опрацьовані таким чином, що неможливо ідентифікувати осіб і заклади.

III. ОБГОВОРЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

1. ПОПЕРЕДНІЙ ДОСВІД РОБОТИ З ІНОЗЕМНИМИ ДІТЬМИ ТА ПІДГОТОВКА/ ІНФРАСТРУКТУРА ЗАКЛАДІВ І ВІДПОВІДНІСТЬ ПЕРСОНАЛУ

Важливим питанням у контексті вивчення досвіду шкіл було те, як збільшилася кількість учнів у школах після спалаху війни та прибуття дітей з України.

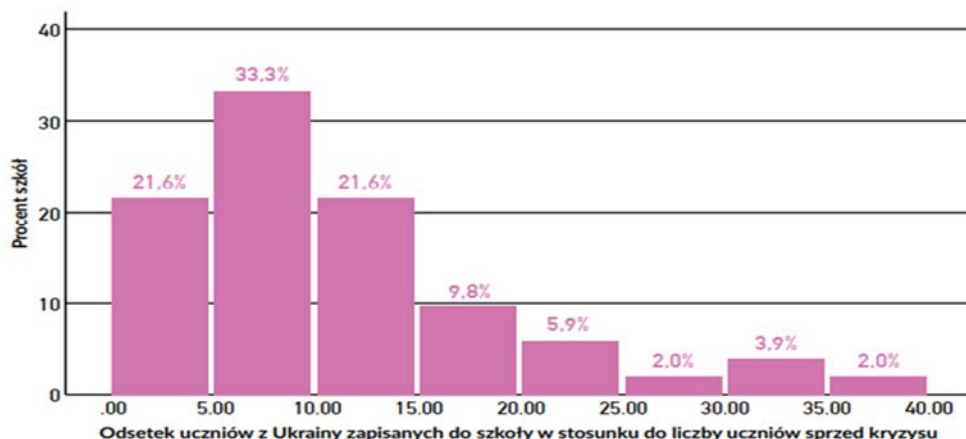

Рис. 1. Відсоток українських учнів, які навчаються в школах, по відношенню до кількості учнів у докризовому періоді

На діаграмі вище показано, на скільки відсоткових пунктів збільшилася кількість молодих людей, які навчаються в опитаних школах, після того, як туди зарахували молодь і дітей, які приїхали з України. Дивлячись на ліву частину малюнку можна побачити, що в 21,6% шкіл приріст учнів не перевищував 5% показника, який передував кризі. Найвища точка на вертикальній осі вказує, що в третині закладів (33,3%) контингент учнів збільшився на 5-10%. У 21,6 % учнівських середовищ доєдналося від 10 до 15% учнів. Правий бік графіка показує, що для 2% шкіл зміна була набагато більшою і коливалася від 35 до 40%.

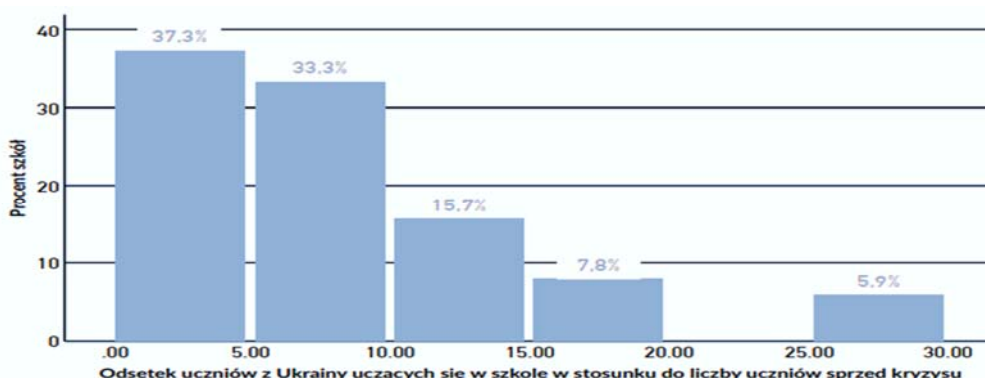

Рис. 2. Відсоток українських учнів, які навчаються в школі, по відношенню до кількості докризового рівня

Кількість учнів, зарахованих до шкіл внаслідок війни, відрізняється від кількості учнів, які фактично навчаються після прибуття до Польщі. Таблиця вище

стосується учнів з України, які навчаються в школі. Зміни чисельності учнів, як і вище, розраховувалися відносно чисельності учнів до початку війни.

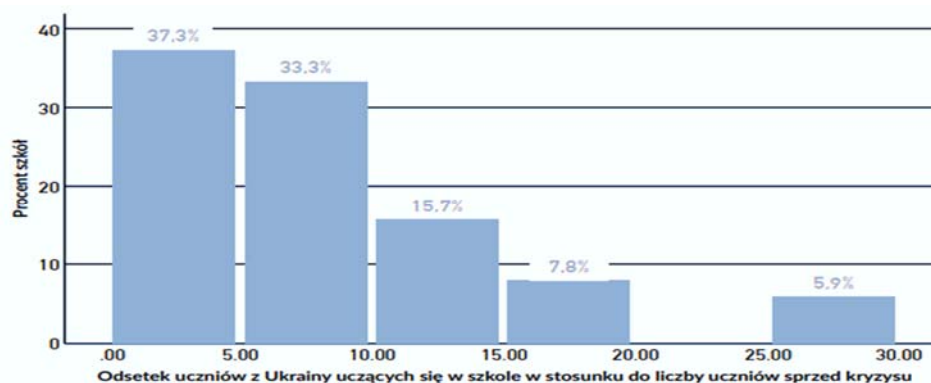
Отже, у 37,3% шкіл навчалось (не тільки зараховано) до 5% більше учнів, ніж перед війною. Для 33,3% шкіл приріст не перевищував 10% кількості учнів, а у 15,7% шкіл він становив від 10 до 15%. Останні два стовпчики свідчать про те, що в 7,8% шкіл більше учнів на 15-20%, а в 5,9% шкіл дітей і підлітків більше ніж до кризи на 25-30%.

Вся діяльність органів управління та шкіл ґрунтується на положеннях законодавства, що регулює їх хід. Ми запитали директорів шкіл, як вони оцінюють якість цих нормативних актів з точки зору різноманітних питань організації навчання українських дітей. Оцінка цих нормативних актів директорами є дуже важливою, оскільки саме вони впроваджують їх у повсякденну практику та бачать сильні й слабкі сторони. Положення стосуються різних аспектів навчання учнів з України та зазнали змін і доповнень, тому ми вирішили не питати про загальну оцінку положень, а про різні їх аспекти окремо. Як з'ясувалося, серед директорів ця оцінка дуже різна, також у контексті того, який аспект нормативних актів вони оцінюють.

Найбільше позитивних оцінок мають нормативні акти щодо методу та організації навчання на рівні закладів. Більше половини директорів оцінюють ці положення як добрі, а більше 4% – як дуже добрі. Водночас аж третина з них оцінює ці положення негативно (31% погано, майже 3% дуже погано). Кожен десятий директор не може оцінити якість нормативних актів у цій сфері.

Пропорції в оцінці змінюються залежно від нормативних актів щодо оцінювання та класифікації учнів з України (наприклад, іспити для восьмикласників). При цьому приблизно 28% директорів оцінюють ці положення позитивно (понад 4% дуже добре), а більше половини негативно (у тому числі майже кожен п'ятий дуже негативно). Кожен п'ятий директор не може оцінити нормативні акти в цій сфері.

Найменше схвальних оцінок директорів отримали положення щодо сумісності польської та української базових навчальних програм. Лише близько 21% респондентів оцінюють їх позитивно (лише менше 3% дуже добре). Майже 60% директорів оцінюють ці положення негативно (у тому числі кожен десятий дуже погано), а майже 30% не можуть оцінити цей аспект положень (табл. 7).

Таблиця 7.

**Розподіл відповідей директорів на запитання, як вони оцінюють
нормативно-правові акти щодо навчання учнів з України**

	<i>Як він/вона оцінює?</i>	<i>%</i>
Положення про спосіб організації рівнів освіти	Дуже добре	4,2
	Добре	52,1
	Погано	31
	Дуже погано	2,8
	Я не можу оцінити	9,9
Положення про відповідність польського та українського базових навчальних планів	Дуже добре	2,8
	Добре	18,3
	Погано	39,4
	Дуже погано	9,9
	Я не можу оцінити	29,6
Положення про оцінювання та класифікування учнів з України (у тому числі й щодо іспитів за восьмий клас)	Дуже добре	4,2
	Добре	23,9
	Погано	33,8
	Дуже погано	18,3
	Я не можу оцінити	19,7

Інтерпретуючи ці оцінки варто враховувати можливі причини їх диференціації. З одного боку, вони можуть бути наслідком індивідуальної ситуації в школах (наприклад, правила добре працюють з меншою кількістю учнів з України, а з більшою кількістю виникають проблеми та труднощі, пов'язані з їх виконанням). З іншого боку, можливість упровадження нормативних актів певною мірою залежить від співпраці та організації роботи на місцевому рівні, і відмінності в цьому відношенні також можуть вплинути на оцінку самих нормативних актів. Безсумнівно, з практичної точки зору було б важливо вивчити ці питання в якісному дослідженні та перевірити, які положення складно реалізувати та які слід змінити.

З точки зору якості навчання дітей з України важливим є попередній досвід роботи з дітьми з інших країн, регіональних культур, особливо з дітьми з України.

41,4% вчителів, які зараз навчають дітей з України, не мали такого досвіду роботи з дітьми з інших країн/культур до початку війни. Майже 37% ніколи раніше не мали професійного контакту з молодими людьми з України. 59,6% учителів раніше мали досвід навчання школярів у класах з кількома учнями/ученицями з інших країн/культур. В класах 59,2% учителів раніше було кілька учнів/учениць з України.

Тому слід визнати, що переважна більшість викладачів, які зараз працюють з учнями з досвідом біженців з України, або не мали попереднього педагогічного досвіду роботи з молодими людьми з інших країн/культур, у тому числі з України, або мали невеликий досвід (стосовно окремих учнів). Лише кожен одинадцятий респондент мав ширший досвід роботи з учнями інших культур, у роботі з учнями з України такий ширший досвід мали менше 4% респондентів.

Таблиця 8.

Розподіл відповідей учителів на запитання: «Чи працювали ви з дітьми інших культур і країн до воєнної кризи?»

	%
Ні	31,4
Так, але таких учнів у мене було небагато	59,6
Так, у мене було багато таких учнів	9

Таблиця 9.

Розподіл відповідей учителів на запитання: «Чи працювали ви з дітьми з України до воєнної кризи?»

	%
Ні	36,9
Так, але таких учнів у мене було небагато	59,2
Так, у мене було багато таких учнів	3,9

Отримані результати свідчать про те, що для багатьох вчителів робота з учнями з України є першим професійним досвідом роботи з учнями з інших країн/культур або новим досвідом (з точки зору масштабу) через попередній обмежений досвід у цій сфері. Для переважної більшості вчителів ситуація виглядає саме так, якщо йдеться про молодь з України. Цю інформацію неможливо не враховувати в аналізуванні того, як школи вирішують питання навчання українських дітей з досвідом біженців.

Робота також ускладнюється потенційними іншими проблемами спілкування з українськими учнями. Майже 88% вчителів не володіють українською мовою або знають її дуже погано, 11,4% респондентів знають її погано, і лише одна людина зі ста – дуже добре чи добре. Звичайно, асистенти культури можуть допомогти у спілкуванні, якщо вони працюють у школах (напр., вчителі з України, які спілкуються польською мовою).

Таблиця 10.

Розподіл відповідей учителів на запитання: «Чи розмовляєте ви українською?»

	%
Так, я знаю дуже добре	0,6
Я добре знаю	0,4
Я погано знаю	11,4
Я знаю дуже мало або зовсім не знаю	87,6

Дехто зазначають, що шансом для спілкування може бути російська мова, знання якої серед польських учителів є більш поширеним. Майже 30% вчителів знають її дуже добре чи добре.

Однак використання російської мови в контексті роботи з дітьми з України в сучасній ситуації зустрічає різні, часто крайні, оцінки та трактування. Тому до використання російської мови завжди слід підходити дуже обережно, а не сприймати її як очевидний вибір.

У дослідженні не розглядалися інші форми мовленнєвої підтримки, але відомо, що через те, що на посаду асистента з питань культури все ще мало людей, використовуються інші практики для забезпечення спілкування: спілкування третьою мовою, наприклад, англійською; через інтернет перекладачі; з допомогою інших осіб українського походження, зайнятих на посадах, наближених до асистента (помічник учителя; черговий працівник та адміністративний персонал закладу).

Таблиця 11.

Розподіл відповідей учителів на запитання Чи розмовляєте ви російською?

	%
Так, я знаю дуже добре	3,9
Я добре знаю	25,4
Я ледве знаю	38,3
Я знаю дуже мало або зовсім не знаю	32,4

Нарешті, важливим елементом підготовки вчителів до роботи з учнями з досвідом біженців може бути спеціалізоване навчання. Опитані вчителі в цьому відношенні складають три більш-менш рівні за кількістю групи: люди, які взагалі не проходили навчання (31,9%), особи, які проходили таке навчання один раз (35,4%), і ті, хто проходили через це багато разів (32,7%).

Інтерпретуючи результати, варто підкреслити, що спеціалізованій дидактичній та виховній роботі щодо дітей з досвідом біженства має передувати якісна підготовка. Вчителі також повинні мати можливість брати участь у нагляді за власною роботою в цій сфері.

По-друге, ми не знаємо, якими були обсяг, якість і корисність тренінгу для тих, хто брав участь у ньому раз чи багато разів. Проте, безперечно, відсутність такої підготовки до навчання слід розглядати як проблему, яку необхідно вирішити.

Таблиця 12.

Розподіл відповідей вчителів на запитання: «Чи брали Ви участь у тренінгах, спеціально присвячених роботі з дітьми з України з досвідом біженства чи їхніми родинами?»

	%
Ні	31,9
Так, один раз	35,4
Так, багато разів	32,7

Варто додатково наголосити, що найчастіше згадувалися мовленнєвий бар'єр та труднощі у спілкуванні з вчителями щодо проблем у відкритих питаннях, де

вчителі описували те, що їм найскладніше у роботі з дітьми з України з досвідом біженства.

2. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З УКРАЇНИ

Наступна таблиця містить розподіл відповідей щодо організації навчання учнів з України та забезпечення вибраними зручностями (наприклад, безкоштовний транспорт). Відсотки в сумі не дають 100%, оскільки школи можуть надавати освіту в кількох різних формах (наприклад, запустити підготовче відділення для деяких учнів, тоді як інші учні відвідують існуючі класи).

Таблиця 13.

Спосіб організації навчання учнів з України (відповіді директорів)

	%
У нас є підготовче відділення (одне або кілька) тільки для дітей з України	40,8
Ми організуємо відкрите для всіх бажаючих підготовче відділення (одне або більше) у міжшкільній групі	1,4
Ми організуємо дитячий садок для дітей з України	2,8
Дітей з України зараховано до звичайних класів	90,1
Наймаємо асистентів вчителя для роботи з дітьми, які прибули внаслідок війни	53,5
Діти, які прибули під час війни, забезпечуються безкоштовним транспортом для доїзду до закладу	38

Найпоширенішим рішенням є прийом дітей з України до звичайних класів – на це вказують 9 з 10 директорів. Майже у 41% шкіл створено принаймні одне підготовче відділення для дітей з України. У свою чергу, дошкільне відділення функціонує у 2,8% закладів. Лише 1,4% директорів зазначили, що мають підготовче відділення з відкритим доступом (міжшкільне).

Згідно польського законодавства (Закон від 12 березня 2022 року про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї країни) орган місцевого самоврядування може організовувати безоплатне перевезення дітей та учнів до місця навчання, виховання та догляду. Це рішення використовується в чотирьох з десяти шкіл (38%).

У відповідності до вищезгаданого законодавчого акту в школах можуть працювати особи (культурні помічники), які не мають польського громадянства, але володіють польською мовою в усному та письмовому обсязі, що дозволяє їм допомагати учням, які не знають польської мови або знають її на рівні, недостатньому для навчання. Кожен другий із директорів підтвердив використання такого способу підтримки (53,5%).

Таблиця 14.

Режим роботи вчителів, які навчають учнів з України (відповіді вчителів)

Я працюю з дітьми з України, які приїхали через початок війни	%
Тільки в підготовчих підрозділах	12,6
Тільки в звичайних класах	77,8
Обидві вищенаведені форми	9,6

Серед респондентів найбільший відсоток (77,8%) тих, хто займається з учнями, які приїхали з України після повномасштабної російської агресії та офіційно пішли до школи. У підготовчих відділеннях – 12,6% учасників дослідження. Тільки кожен десятий учитель працював в обох цих формах.

Організація навчання дітей, які виїхали з України перед війною, є завданням не лише школи, а й всієї системи закладів, які співпрацюють зі школою. Директорів попросили оцінити, наскільки вони співпрацюють у сфері освіти дітей з України із закладами, зазначеними в опитувальнику. У таблиці 14 упорядковано ці установи від тих, з якими школи найчастіше активно співпрацюють, до тих, з якими інтенсивна співпраця відбувається рідко.

Оскільки освіта в Польщі здебільшого організована на місцях, не дивно, що органи управління є тими установами, з якими школи найчастіше інтенсивно співпрацюють. Не було директорів, які заявляли про відсутність співпраці з провідними інстанціями у сфері виховання дітей з України, і майже дев'ять із десяти директорів оцінили це як співпрацю в значній мірі.

Через соціальні та побутові проблеми багатьох сімей з досвідом біженців школи, зазвичай, співпрацюють з центрами соціального захисту (приблизно 56%). Лише кожна десята школа не співпрацює з цими закладами у цій сфері.

Третина шкіл значною мірою співпрацює зі шкільними округами, близько 60% – незначною. В останньому випадку це, ймовірно, звітна діяльність.

Подібний розподіл результатів стосується співпраці з психолого-педагогічними консультаційними центрами.

Деякі школи також значною мірою співпрацюють з неурядовими організаціями, переважно польськими (22,5%), а також українськими (близько 5%), хоча в цьому випадку обсяг співпраці значно менший зі зрозумілих причин.

Найменш поширеною є інтенсивна співпраця з поліцією (4,2%) та сімейними судами (1,4%), що не повинно дивувати, оскільки потреба у співпраці з цими установами, зазвичай, стосується невеликого відсотка дітей із досвідом біженства та їхніх родин. Подібна ситуація і щодо польських учнів та їхніх сімей.

Таблиця 15.

Інституційна співпраця щодо навчання учнів з України (відповіді директорів)

		%
Керівний орган	Ми не співпрацюємо	0
	Співпрацюємо в незначній мірі	11,3
	Ми активно співпрацюємо	88,7
Центр соціального захисту населення	Не співпрацюємо	9,9
	Співпрацюємо в незначній мірі	33,8
	Ми активно співпрацюємо	56,3
Управління освіти	Ми не співпрацюємо	4,2
	Співпрацюємо в незначній мірі	59,2
	Ми активно співпрацюємо	36,6

Психолого-педагогічний консультативний центр	Не співпрацюємо	14,1
	Співпрацюємо в незначній мірі	54,9
	Ми активно співпрацюємо	31
Польські громадські організації	Ми не співпрацюємо	29,6
	Співпрацюємо в незначній мірі	47,9
	Ми активно співпрацюємо	22,5
Українські асоціації/організації	Не співпрацюємо	78,9
	Співпрацюємо в незначній мірі	15,5
	Співпрацюємо значною мірою	5,6
Поліція	Ми не співпрацюємо	67,6
	Співпрацюємо в незначній мірі	28,2
	Ми активно співпрацюємо	4,2
Сімейний суд	Ми не співпрацюємо	84,5
	Співпрацюємо в незначній мірі	14,1
	Ми активно співпрацюємо	1,4

3. СТАВЛЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ ШКОЛЯРІВ ДО ДІТЕЙ З УКРАЇНИ

Стосунки з однолітками є одним із важливих факторів у подоланні різноманітних криз і труднощів. Про це свідчать, серед інших, дослідження функціонування дітей та підлітків під час пандемії Covid-19 та спричиненої цим домашньої ізоляції (пор. Pyżalski 2021). Психічний стан у період екологічної кризи, якою була пандемія, виявився значно кращим у тій частині молоді, яка встановлювала та підтримувала контакти з однолітками (Grzelak 2020; Shoshani, Kor 2021). Учні, які отримували підтримку та зацікавленість своїх друзів, краще справлялися з труднощами та досягли кращих результатів. Погіршення стану частіше супроводжувалося відсутністю стосунків підтримки (Poleszak, Kata 2022; Pyżalski 2020). Доведено, група однолітків створює умови для розвитку, а тип стосунків може бути чинником, що підтримує або заважає подолати кризу. Однолітки є важливим елементом середовища молодої людини, і якість контакту з ними може суттєво вплинути на винахідливість під час кризи (James, Gilliland 2006). З наведених точок зору нами було проаналізовано ставлення та поведінку дітей, які навчаються в школі, до дітей, які прийшли в класи внаслідок війни. Варто пам'ятати, що для учнів, які приймають новоприбулих однолітків, ця ситуація також може бути проблемою адаптації. Проте масштаби таких змін різноманітні, про що свідчить інформація з попередніх розділів – у деяких школах приріст учнів сягнув понад 30%. Це, у свою чергу, перетворюється на інтенсивність потенційних труднощів у розглянутій сфері.

Зібрані дані отримані за результатами опитування, адресованого вчителям/вчителькам. Тому ця інформація відображає картину реакцій учнів на основі знань, провідниками яких є вчителі/вихователі. Там, де цих знань не вистачало, вчителі мали можливість обрати варіант «не знаю/важко сказати». Нижче наведено перший опис залучення польських учнів/учениць до налагодження

контакту та стосунків з дітьми з України, а потім долучення до допомоги їм і, нарешті, набуття досвіду подолання труднощів у взаємодії.

Таблиця 16.

Встановлення контакту та побудова стосунків польських учнів з учнями, які походять з України

Поведінка та ставлення учнів/учениць	Категорії відповідей	%
Учні шукають контакт з дітьми, які приїхали з України під час воєнної кризи	Всі чи майже всі діти це роблять	14,5
	Більшість дітей так роблять	41,3
	Так робить близько половини дітей	15,3
	Менша частка дітей робить це	17,3
	Це роблять лише поодинокі діти або ніхто	6,6
	Не знаю/важко сказати	5,1
Діти раді зустрічі поза школою з однолітками, які приїхали з України під час воєнної кризи	Всі або майже всі діти це роблять	2,7
	Так робить більшість дітей	11,9
	Так робить близько половини дітей	9,2
	Менша частка дітей робить це	12,9
	Лише поодинокі діти чи жодна дитина	13,6
	Не знаю/важко сказати	49,7
Дітям цікаво інформація про дітей, які приїхали з України під час воєнної кризи (наприклад, звідки вони походять, які мають звички)	Всі або майже всі діти це роблять	13,4
	Так робить більшість дітей	32,8
	Близько половини дітей	18,3
	Менша частка дітей робить	15,8
	Це роблять лише поодинокі діти або жодна дитина	9,5
	Не знаю/важко сказати	10,2

Знання вчителів щодо налагодження контактів учнів з учнями з України переважно добрі. Лише у випадку зустрічей з однолітками поза межами школи ми отримали майже 50% відповідей «не знаю/важко сказати». Як правило, молоді люди шукають контактів з новими друзями та ровесниками. «Більшість дітей так роблять» – так кажуть 41,3% респондентів; «всі або майже всі діти» – 14,5% відповідей. Бездіяльність у цій сфері становить у 6,6% ситуацій. Згадування вчителями зустрічей учнів/учениць поза межами школи, зазвичай, спостерігається тоді, коли вони про це знають щодо окремих осіб або нічого про них не знають (13,6%). Однак у деяких закладах (11,9%) це типова практика щодо більшості учнів/учениць.

За словами опитаних учителів, до активного збору інформації про новоприбулих друзів залучаються також польські учні шкіл, які відвідує молодь з України. Більшість учнів (32,8%) або майже вся молодь (13,4%) шукають знання, наприклад, про своє місце походження, звичаї молоді з України тощо. Ця діяльність є типовою для половини учнів, на думку 18,3% респондентів, та меншій частині, на думку 15,8% респондентів.

Таблиця 17.

Залучення до допомоги учням з України

Поведінка та ставлення учнів/студентів	Категорії відповідей	%
Діти повідомляють дорослим про потреби та проблеми молоді, яка прибула з України внаслідок війни	Всі або майже всі діти це роблять	7,7
	Так робить більшість дітей	32,3
	Так робить близько половини дітей	15,2
	Менша частка дітей робить це	19,2
	Це роблять лише окремі діти або ніхто	12,9
	Не знаю/важко сказати	12,8
Учні допомагають дітям, які приєдналися (наприклад пояснюють їм різні речі про нову школу, допомагають з навчанням)	Всі або майже всі діти це роблять	22,1
	Так робить більшість дітей	44,4
	Так робить близько половини дітей	14,8
	Менша частка дітей робить це	11,2
	Це роблять лише окремі діти або ніхто	4,5
	Не знаю/важко сказати	2,9
Учні самі організують або долучаються до допомоги дітям з України	Всі або майже всі діти це роблять	10,9
	Так робить більшість дітей	31,2
	Так робить близько половини дітей	22,2
	Менша частка дітей робить це	19,8
	Це роблять лише окремі діти або жодної дитини	8,8
	Не знаю/важко сказати	7,1

Питання допомоги дітям, які приїхали до Польщі, стосуються трьох важливих аспектів: надання інформації про потреби, екстреної допомоги під час шкільних заходів та організації самопомоги. За словами опитаних учителів, учні, найчастіше, залучаються до супроводу при вступі до класу та у процесі навчання (пояснюють різне, допомагають у навчанні тощо). Це роблять усі або майже всі діти (22,1% відповідей), або більшість (44,4%). 14,8% опитаних помічають цю діяльність у половини учнів.

Інформування дорослих про те, чого потребують і які проблеми мають нові однолітки – таку діяльність учнів відзначають у переважній більшості випадків 32,3% опитаних учителів. На думку 19,2% – «це робить менша частина дітей». 12,9% респондентів з числа педагогічного колективу констатують відсутність такої діяльності.

Заходи з активізації самопомогі здійснюється більш ніж у 40% ситуацій, про які згадують респонденти (відповіді «так роблять усі», «більшість дітей» становлять 42,1%). Те, що половина учнів залучена до допомоги, відзначають 22,2% респондентів, а що це активність меншої їх частини – 19,8%.

Наведені дані свідчать про досить високу участь учнівської молоді в допомозі дітям, які пережили війну. У цьому виді діяльності і при налагодженні нових контактів труднощі, пов'язані з адаптацією до ситуації, здаються природними. Це стосується останнього питання про поведінку та ставлення учнів/учениць (табл. 18).

Таблиця 18.

Труднощі контактів з учнями з України

Поведінка та ставлення учнів/ учениць	Категорії відповідей	%
Діти повідомляють, що до них ставляться гірше (несправедливо) порівняно з учнями з України	Всі або майже всі діти це роблять	0,8
	Так робить більшість дітей	2,9
	Так робить близько половини дітей	5,3
	Менша частка дітей робить це	7,8
	Це роблять лише окремі діти або жодної дитини	51,3
	Не знаю/важко сказати	31,9
Діти контактують з дітьми з України, але, зіткнувшись з труднощами (наприклад, мовленнєвими), відмовляються від контактів	Всі або майже всі діти це роблять	1,3
	Так робить більшість дітей	7,7
	Так робить близько половини дітей	10,6
	Менша частка дітей робить це	21,3
	Це роблять лише окремі діти або жодної дитини	36,1
	Не знаю/важко сказати	23
Діти не дуже добре відгукуються про дітей, які приїхали під час війни	Всі або майже всі діти це роблять	0,4
	Так робить більшість дітей	0,8
	Так робить близько половини дітей	1
	Менша частка дітей робить це	4,4
	Це роблять лише окремі діти або жодної дитини	68,1
	Не знаю/важко сказати	25,4

Труднощі, про які запитували вчителів, виникають, на їхню думку, в небагатьох ситуаціях або їх взагалі немає завдяки адекватним знанням (варіант «не знаю/важко сказати» обирають від 23 до 31,9% осіб, залежно від питання). Однак, якщо вони стикаються з такою поведінкою у своїй роботі, це, зазвичай, пов'язується з відстороненням після першого контакту, наприклад, через мовленнєвий бар'єр. 10,6% вчителів повідомляють, що так вчиняє половина дітей. На думку 21,3%

опитаних таку проблему відчуває меншість дітей, а що це стосується окремих учнів чи не стосується взагалі – вважають 36,1% вчителів. Відчуття несправедливого ставлення порівняно з дітьми з України є рідкісним (відповідь «одинокі діти або ніхто не каже» обирають 51,3% вчителів). Поширеність цієї проблеми в більших масштабах відзначають 2,9%, а у половини своїх учнів – 5,3% респондентів. Індикатором пережитих труднощів і негативних емоцій можуть бути несприятливі висловлювання про учнів з України. Але найчастіше вони спостерігаються лише в окремих дітей або взагалі немає (68,1%). На думку 2,2 % респондентів, вони стосуються половини і більше дітей.

На думку вчителів, поведінка та ставлення дітей до учнів, які прийшли до школи внаслідок війни, переважно позитивні.

Якщо зміни в учнівському середовищі розглядати як ситуацію, що вимагає адаптації та пристосування, то представлена поведінка дає образ конструктивного стилю адаптації (Barani 2006). Значною мірою учні проводили заходи, щоб познайомитися та налагодити стосунки з новими ровесниками. Залучення до допомоги та підтримки, просоціальна діяльність створювали можливості додатково виявляти розуміння потреб і сприяти подальшим контактам з однолітками (пор. Kata 2016).

Дослідження проводилось у початковий період перебування українських біженців у Польщі, який інколи називають етапом «медового місяця», коли багато людей не лише у школах, але й у всьому суспільстві дуже залучені до допомоги. Однак, висока готовність підтримувати різними способами не буде спостерігатися постійно – вона, швидше за все, почне демонструвати тенденцію до зниження з послідовним проходженням таких етапів, як конфронтація, захист, ворожнеча/роз'єднання. Тоді необхідно буде надати широко зрозумілі знання про культурні відмінності, мову та науку, які слугуватимуть подальшій адаптації та зміцненню відносин. Визнання участі в цьому польських учнів/учениць є важливим чинником полегшення адаптації молодих людей з України до нового середовища (Lutterbach, Beelmann 2021).

Запорукою подальшого ефективного функціонування мультикультурних класів є збереження спочатку спостережуваної та досвідченої залученості, готовності допомогти, підтримати та зацікавити один одного. З динаміки міжкультурних контактів ми знаємо, що на початку таке ставлення досить типове, але не постійне.

Проблеми спілкування та співпраці в міжкультурному середовищі призводять до наступних кроків. У теорії Колін Уорд (Ward, Bochner, Furnham 2005) наступними фазами є конфронтація та відокремлення, тобто дві фази втому від культурних відмінностей, у яких починають домінувати менш сприятливі емоції: від сорому до образи, до ворожості й захисту. Таке коливання емоцій пов'язане з процесом, широко відомим як культурний шок, стабілізується в якийсь момент, але, зазвичай, на нижчому рівні ейфорії та співпраці, ніж це було на початку. У цьому типі досліджень, як і в повсякденній шкільній практиці, важливо знати, на якому етапі динаміки міжкультурних відносин було зафіксовано той чи інший момент. Моніторинг

рівня готовності до підтримки та взаємовідносин варто робити на постійній основі, щоб ефективно визначати, яка робота з міжкультурною групою потрібна.

4. ПОТЕНЦІАЛ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ З УКРАЇНИ

Діагностичні інтерв'ю, проведені у квітні та травні 2022 року командою українських дослідників, свідчать, що симптоми посттравматичного стресу вражають 43,1% людей, які перебували в зоні бойових дій. За тими ж даними, проблеми спостерігаються у 27,5% осіб із досвідом біженства (Писарук, Шатіло, Кошель, Чижова, Писарук, Іванов, 2022). Хоча дослідження охопило групу дорослих, воно вказує на силу і поширеність стресових реакцій, спричинених травмою війни. Тим більш актуальною є тема психічного здоров'я дітей з України. Наведені нижче дані отримані зі спостережень учителів, які надали відповіді на запитання про проблеми та сильні сторони нових учнів. Аналіз було розділено на три вектори: психічний стан і пережиті проблеми, залученість до навчання та ставлення до обов'язкової шкільної освіти, а також якість стосунків з однолітками та дорослими.

Спостереження, проведені в районах, що постраждали від війни, показують проблеми в сфері психічного здоров'я у групі дітей та підлітків (El-Khodary, Samara 2020; Oppedal, Özer, Selçuk 2018; Thabet, Vostanis 1999).

Тривожні симптоми спостерігаються і у дітей, які покинули охоплену війною країну. На прикладі інших збройних конфліктів видно, що у цих дітей частіше спостерігається високий рівень тривожності (Zivic 1993). Фактори, які зменшують тяжкість стресу та травми, включають: соціальну підтримку, сімейний догляд, інклюзію в освіті (Fel, Jurek, Lenart-Kłós 2022).

Поганий настрій і симптоми депресії є основними симптомами екологічної кризи та посттравматичного стресу (пор. Zivic 1993; Poleszak, Kata 2022). Більше третини (34,3%) польських учителів не помічають таких симптомів. З іншого боку, більше чверті (26,9%) помічають характерну поведінку лише у невеликій кількості дітей, які прибули з України. Ці відмінності можуть бути результатом дуже індивідуального досвіду дітей, які прибули в різні періоди та в різні регіони Польщі. Що дуже важливо, майже двадцять відсотків опитаних представників педагогічної спільноти помічають такі симптоми у половини чи більшої групи учнів. Майже п'ята частина (19,7%) респондентів не може оцінити відсоток дітей, яких торкаються такі проблеми.

Подібний розподіл результатів стосується дратівливості та надмірної емоційності дітей з України. Близько 40% опитаних вчителів вважають, що ці симптоми є або виникають в окремих учнів з України. Понад чверть вчителів (26,9%) вважає, що ця проблема стосується лише невеликої частини учнів, а 17,9% респондентів бачать її у половини чи більше дітей та молоді з України.

На думку опитаних вчителів та учнів з України, вони найбільше висловлюють занепокоєння щодо своїх рідних, які залишилися в Україні. Більш ніж кожен п'ятий респондент (21,8%) вважає, що це стосується більшості дітей, а 16,8% стверджують, що це відчувають усі або майже всі учні. Кожен десятий вчитель вважає, що ця проблема хвилює близько половини учнів з України. Більше чверті респондентів не можуть відповісти на це питання.

Ймовірно, саме описана вище тривога за близьких і є причиною того, що майже третина (31,1%) опитаних учителів помічають сильне бажання повернутися

на батьківщину у більшості або майже у всіх учнів з України. Кожен десятий учитель стверджує, що «це стосується окремих осіб», а 12% - що «це стосується меншої частки учнів з України». Понад чверть респондентів не можуть прокоментувати масштаби цієї проблеми.

Таблиця 19.

Психічний стан та проблеми дітей з України

Поведінка та ставлення учнів та учнів	Категорії відповідей	%
У них пригнічений настрій, симптоми депресії	Стосується всіх або майже всіх дітей	0,8
	Стосується більшості дітей	6,8
	Стосується приблизно половини дітей	11,5
	Стосується меншої частки дітей	26,9
	Не стосується цих дітей або окремих осіб	34,3
	Не знаю/важко сказати	19,7
Вони дратівливі або надмірно емоційно реагують	Стосується всіх або майже всіх дітей	1,1
	Стосується більшості дітей	5,8
	Стосується приблизно половини дітей	11
	Стосується меншої частки дітей	26,9
	Не стосується цих дітей або окремих осіб	39,1
	Не знаю/важко сказати	16
Вони виявляють занепокоєння щодо своїх родичів, які залишилися в Україні	Стосується всіх або майже всіх дітей	16,8
	Стосується більшості дітей	21,8
	Стосується приблизно половини дітей	11,7
	Стосується меншої частки дітей	12,4
	Не стосується цих дітей або окремих осіб	10,7
	Не знаю/важко сказати	26,5
Вони демонструють сильне бажання повернутися до своєї країни	Стосується всіх або майже всіх дітей	9,3
	Стосується більшості дітей	21,8
	Стосується приблизно половини дітей	18,1
	Стосується меншої частки дітей	12
	Не стосується цих дітей або окремих осіб	10,5
	Не знаю/важко сказати	28,3
Вони мають симптоми посттравматичного стресу,	Стосується всіх або майже всіх дітей	1,4
	Стосується більшості дітей	5,7

пов'язані з важким військовим досвідом	Стосується приблизно половини дітей	7,7
	Стосується меншої частки дітей	13,6
	Не стосується цих дітей або окремих осіб	27,8
	Не знаю/важко сказати	43,8
Вони виховуються в сім'ях, які на даний час перебувають у скрутному матеріальному становищі	Стосується всіх або майже всіх дітей	2,7
	Стосується більшості дітей	9,2
	Стосується приблизно половини дітей	13,8
	Стосується меншої частки дітей	10,9
	Не стосується цих дітей або окремих осіб	10,2
	Не знаю/важко сказати	53,3
Вони мають особливі освітні потреби, наприклад, пов'язані з дислексією, дисграфією, інтелектуальною інвалідністю тощо.	Стосується всіх або майже всіх дітей	0,9
	Стосується більшості дітей	2,9
	Стосується приблизно половини дітей	4,8
	Стосується меншої частки дітей	11,4
	Не стосується цих дітей або окремих осіб	35,7
	Не знаю/важко сказати	44,3

Одним із симптомів психологічних труднощів, які слід очікувати у молодих людей, котрі рятуються від війни, є симптоми посттравматичного стресу (Писарук, Шатіло, Кошель, Чижова, Писарук, Іванов 2022).

Майже 15% вчителів, які беруть участь у дослідженні, бачать такі симптоми у половини чи більше своїх учнів. Ще 41,4% вважають, що ця проблема стосується меншої кількості учнів або окремих учнів. Майже стільки ж викладачів не можуть відповісти на це питання. Результати відрізняються від процитованих українських досліджень, але це можна пояснити двома способами, а саме: у польських школах є діти з різним досвідом воєнної кризи (не всі вони походять із зон бойових дій). Це пояснення має свої обмеження – посттравматичний стрес може виникнути також як наслідок самої втечі, досвіду перебування на кордоні чи в центрі біженців, страху за власне життя чи відчуття, що життя близького родича (наприклад, батька) знаходиться в небезпеці, і, навіть, внаслідок способу прийняття в класі та «виживання» в новій школі. Таким чином, у зоні ризику може опинитися набагато більше учнів, ніж ті, хто мав безпосередній контакт з війною.

Друге пояснення стосується методології дослідження та використовуваного інструментарію. Дослідження лише запитувало, скільки дітей та підлітків серед опитаних педагогів повідомили про симптоми посттравматичного стресу, пов'язаного з важким досвідом війни. Однак слід мати на увазі, що не кожен вчитель може правильно оцінити симптоми посттравматичного стресу (особливо тому, що деякі з них ледь помітні або зовсім не помітні в школі, як-от: кошмари, повторювані

спогади, травматична подія або суїцидальні думки, які переживає дитина). Такий діагноз також вимагає більш ретельного спостереження та/або діагностичного інтерв'ювання учня/учениці. З огляду на вищевикладене, для вчителів, навчаючих дітей та молодь, які рятуються від війни, необхідно рекомендувати навчальні курси з подолання кризи та потенційного посттравматичного стресу.

1 Цей показник було створено шляхом підсумовування тверджень «це стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів», «це стосується більшості батьків/опікунів» і «це стосується приблизно половини батьків/опікунів»

Чверть опитаних вчителів вважають, що діти та молодь, які приїхали з України, ростуть в сім'ях, які зараз перебувають у скрутному фінансовому становищі. На їхню думку, це стосується половини чи більше учнів, які були змушені покинути свою країну внаслідок війни. Більше половини педагогічного колективу не можуть відповісти на це питання.

Майже половина викладачів (47,1%) стверджують, що серед учнів з України лише небагато або меншість мають особливі освітні потреби, пов'язані, наприклад, з дислексією, дисграфією, інтелектуальною недостатністю тощо. Менше десяти відсотків респондентів (8,6%) вважають, що такі потреби мають більша кількість учнів з України.

Підсумовуючи можна сказати, що найбільш поширеною поведінкою серед учнів з України є вираження тривоги за близьких, які залишилися на батьківщині. Багато з них сумують і хочуть повернутися додому. Інші значні проблеми – матеріальні труднощі в родинах, які приїхали до Польщі, та симптоми посттравматичного стресу у дітей та підлітків.

Окремим проаналізованим напрямком функціонування дітей та молоді з України в польських школах є їхнє залучення до навчання та ставлення до обов'язкової шкільної освіти. У цьому питанні залучені до опитування вчителі почувалися набагато компетентнішими і значно рідше використовують відповіді «не знаю». Щодо низького рівня залучення українських учнів до навчання, то більшість опитаних педагогічних працівників (52,2%) вважають, що ця проблема стосується меншого числа дітей або лише окремих осіб. Майже чверть викладачів вважають, що таке ставлення виявляють більшість або майже всі учні/учениці. 6,2% респондентів не змогли відповісти на це питання. Близько тридцяти відсотків (28,6%) опитаних учителів вважають, що діти, які втікають від війни, залучені до навчання і мають велику потребу в шкільних успіхах. Ще 22,6% респондентів помічають таку поведінку приблизно у половини учнів з України. 41% респондентів стверджують, що потреба в успіху характерна для меншості або окремих учнів з України.

На підставі отриманих результатів можливо припустити, що більшість вчителів дотримуються думки, що діти з України справляються з виконанням шкільних обов'язків. Лише 15,6% респондентів вважають, що більшість або майже

всі учні з України мають проблеми з виконанням своїх шкільних обов'язків, до прикладу спізнюються на заняття, не виконують домашнє завдання.

Опитані педагогічні працівники мають різні думки щодо оцінки відмінностей систем освіти в Польщі і в Україні. Майже стільки ж викладачів стверджують, що на відмінності в освітніх системах вказують учні з України. Трохи більше респондентів стверджують, що це проблема не спостерігається в учнів/учениць, які приїхали з України. Однак цей результат також може свідчити про те, що українські учні просто не передають вчителям відчуття таких відмінностей чи то через труднощі у спілкуванні, чи то через неознайомленість з польською системою освіти. Третина респондентів про це не знає.

Таблиця 20.

Залученість до навчання та ставлення до обов'язкового навчання дітей з України

Поведінка та ставлення учнів	Категорії відповідей	%
Вони не дуже залучені до навчання	Стосується всіх або майже всіх дітей	4,8
	Стосується більшості дітей	18,1
	Стосується приблизно половини дітей	18,8
	Стосується меншої частки дітей	26,9
	Не стосується цих дітей або окремих осіб	25,3
	Не знаю/важко сказати	6,2
Вони залучені до навчання, мають високу потребу в шкільному успіху	Стосується всіх або майже всіх дітей	6,6
	Стосується більшості дітей	22
	Стосується приблизно половини дітей	22,6
	Стосується меншої частки дітей	25,3
	Не стосується цих дітей або окремих осіб	16,8
	Не знаю/важко сказати	6,8
Вони мають проблеми з виконанням шкільних обов'язків, наприклад, запізнюються на уроки або не виконують домашні завдання	Стосується всіх або майже всіх дітей	3,4
	Стосується більшості дітей	12,2
	Стосується приблизно половини дітей	15,3
	Стосується меншої частки дітей	21,2
	Не стосується цих дітей або окремих осіб	35,9
	Не знаю/важко сказати	12,0
Кажуть, що польська система освіти дуже відрізняється від української, наприклад, в способі проведення уроків, системі оцінювання тощо.	Стосується всіх або майже всіх дітей	8,1
	Стосується більшості дітей	17,6
	Стосується приблизно половини дітей	10,9
	Стосується меншої частки дітей	13,4

	Не стосується цих дітей або окремих осіб	16,8
	Не знаю/важко сказати	33,3
Вони навчаються одночасно з навчанням в українській системі дистанційної освіти	Стосується всіх або майже всіх дітей	2,5
	Стосується більшості дітей	6,4
	Стосується приблизно половини дітей	8,8
	Стосується меншої частки дітей	9
	Не стосується цих дітей або окремих осіб	23
	Не знаю/важко сказати	50,3
	Вони кажуть, що їм не потрібно долучатися до навчання, тому що вони лише тимчасово перебувають у польській школі	Стосується всіх або майже всіх дітей
Стосується більшості дітей		8,8
Стосується приблизно половини дітей		11,4
Стосується меншої частки дітей		14
Не стосується цих дітей або окремих осіб		31,4
Не знаю/важко сказати		32,1
У них є свої захоплення та інтереси, які вони намагаються реалізувати в польській школі	Стосується всіх або майже всіх дітей	6,9
	Стосується більшості дітей	18,9
	Стосується приблизно половини дітей	16,9
	Стосується меншої частки дітей	17,6
	Не стосується цих дітей або окремих осіб	17,7
	Не знаю/важко сказати	22

Половина опитаних учителів (50,3%) не знають, чи їхні учні з України навчаються одночасно за польською та українською системами. Майже третина опитаних педагогічних працівників (32%) вважають, що таку ситуацію має менша частина учнів або лише окремі особи.

Одночасне навчання в обох освітніх системах пов'язане з нижчим залученням до навчання в польських школах. Майже третина опитаних учителів (31,4%) бачать таку проблему лише в окремих учнів, а ще 14% – у меншій групі учнів. Також третина респондентів (32,1%) не може відповісти на це питання.

Сприйняття захоплень та інтересів українських учнів розподілено рівномірно: однакова кількість опитаних учителів стверджують, що це стосується як великої групи дітей та молоді, так і небагатьох. Лише 16,9% респондентів бачать такі здібності у половини учнів з України. Кожен п'ятий представник педагогічного колективу (22%) не може прокоментувати це питання.

Підводячи підсумок можна сказати, що залучення учнів з України до навчання в школі – це діяльність, до якої не долучилися лише окремі вчителі. Загалом таку відданість польських учителів слід оцінити позитивно, хоча можна помітити труднощі окремих представників педагогічного колективу у визначенні більш недоступних (ніж результати навчання) сфер діяльності учнів з України. Ймовірно, це пов'язано з труднощами спілкування, пов'язаними з незнанням мови з обох сторін.

Одним із ключових елементів підтримки дітей та молоді, які переживають війну та досвід міграції (крім освітньої інклюзії), є підтримка однолітків (Fel, Jurek, Lenart-Kłóś 2022). Цей аспект видається найбільш доступним для оцінювання вчителями (найменше респондентів ухиляються від відповіді). Вчителів/вчительок запитували про труднощі порозуміння учнів/учениць з польськими учнями/ученицями та учителями з огляду на мовленнєві бар'єри. На загал ними визнається, що така проблема існує (36%) і стосується більшості дітей або навіть майже всіх. 18,6% опитаних вважають, що з цим має проблеми половина учнів. Однак значна частка респондентів (40,3%) стверджує, що ця проблема стосується меншої кількості дітей або окремих осіб.

41,3% респондентів вважають, що небагато українських учнів готові поділитися знаннями про рідну культуру чи інформацією про Україну. Водночас 28,7% вчителів відмічають, що майже всі учні готові до цього. Такий результат опитування свідчить про те, що вчителі повинні проявляти велику обережність і чуйність, вводячи в навчальний процес заняття з культури України, щоб жодна дитина не була змушена розповідати про свою країну, з якої виїхала через війну.

34,3% вчителів з України бачать велику потребу українських учнів у спілкуванні з польськими однолітками. За даними спостереження таких дещо більше – 36,6%. Отримані дані можуть свідчити про те, що частина учнів з України інтегрується у свою національну групу, що слід оцінювати позитивно в контексті розвитку, але негативно в контексті шкільної та культурної адаптації.

Більшість опитаних викладачів вважають, що учні, які виїхали через війну з України, не мають проблем у стосунках з польськими однолітками. А 61% стверджують, що така проблема стосується меншої частини учнів або лише окремих осіб. Понад десять відсотків (13,3%) вказує на половину учнів із такою проблемою, ще 11,1% вказують на більшу кількість. Майже 15% вчителів не мають своєї думки з цього приводу.

Таблиця 21.

Якість стосунків дітей з України

Поведінка та ставлення учнів	Категорії відповідей	%
Мають труднощі у спілкуванні з польськими учнями та викладачами через мовленнєвий бар'єр	Стосується всіх або майже всіх дітей	9,5
	Стосується більшості дітей	26,5
	Стосується приблизно половини дітей	18,6
	Стосується меншої частки дітей	23,9

	Не стосується цих дітей або окремих осіб	16,4
	Не знаю/важко сказати	5,2
Вони демонструють готовність ділитися своєю культурою/ інформацією про Україну	Стосується всіх або майже всіх дітей	5,8
	Стосується більшості дітей	22,9
	Стосується приблизно половини дітей	17
	Стосується меншої частки дітей	23,2
	Не стосується цих дітей або окремих осіб	18,1
	Не знаю/важко сказати	13
	Вони демонструють велику потребу в спілкуванні з польськими однолітками	Стосується всіх або майже всіх дітей
Стосується більшості дітей		25,6
Стосується приблизно половини дітей		20,3
Стосується меншої частки дітей		23,1
Не стосується цих дітей або окремих осіб		13,5
Не знаю/важко сказати		8,7
Мають проблеми у стосунках з польськими однолітками	Стосується всіх або майже всіх дітей	2
	Стосується більшості дітей	9,1
	Стосується приблизно половини дітей	13,3
	Стосується меншої частки дітей	23,5
	Не стосується цих дітей або окремих осіб	37,5
	Не знаю/важко сказати	14,6
Вони підтримують один одного в групі дітей, які приїхали, бо почалася війна	Стосується всіх або майже всіх дітей	31,7
	Стосується більшості дітей	37,8
	Стосується приблизно половини дітей	11,7
	Стосується меншої частки дітей	6,4
	Не стосується цих дітей або окремих осіб	4,2
	Не знаю/важко сказати	8,2
Легко адаптуються в колективі однолітків	Стосується всіх або майже всіх дітей	12
	Стосується більшості дітей	29,9
	Стосується приблизно половини дітей	25,6
	Стосується меншої частки дітей	16

	Не стосується цих дітей або окремих осіб	10
	Не знаю/важко сказати	6,4
Вони погано поведуться з іншими дітьми, застосовують насильство	Стосується всіх або майже всіх дітей	1,3
	Стосується більшості дітей	2,4
	Стосується приблизно половини дітей	5,1
	Стосується меншої частки дітей	10,6
	Не стосується цих дітей або окремих осіб	52,9
	Не знаю/важко сказати	27,8
Вони діляться пережитим досвідом війни	Стосується всіх або майже всіх дітей	1,3
	Стосується більшості дітей	4,5
	Стосується приблизно половини дітей	5,8
	Стосується меншої частки дітей	14,8
	Не стосується цих дітей або окремих осіб	37,4
	Не знаю/важко сказати	36,2

Наведені вище результати узгоджуються з результатами щодо взаємної підтримки в групі дітей, які приїхали через початок повномасштабної війни. Майже сімдесят відсотків опитаних учителів (69,5%) стверджують, що переважна більшість учнів підтримують один одного в групі однолітків. Лише кожен десятий респондент має іншу думку; 8,2% респондентів не мають думки з цього приводу.

Позитивну адаптацію в групі однолітків відзначають понад сорок відсотків (41,9%) опитаних вчителів та викладачів. Вони стверджують, що більшість або майже всі діти страждають. Четверть педагогічного колективу вважає, що це стосується половини дітей та молоді з України. Іншої думки дотримуються 26% респондентів. Вони вважають, що позитивна адаптація спостерігається лише у невеликій групі українських школярів.

Окремим аспектом було вивчення стосунків як поганого ставлення дітей до інших і застосування насильства в середовищі однолітків. Таку поведінку помічає невелика група вчителів – лише кожен десятий стверджує, що половина або більше учнів погано ставляться один до одного або застосовують насильство. Істотна більшість (63,5%) вважають, що така поведінка стосується невеликої групи учнів або окремих осіб. Майже тридцять відсотків (27,8%) респондентів не змогли згадати таких ситуацій. Варто придивитися до стосунків з однолітками – як до позитивних, дружніх, так і до складних. Адже вплив мови ненависті відіграє важливу роль у розвитку посттравматичних стресових розладів і симптомів депресії іммігрантів (Wyruch & Bilewicz, 2022).

На думку більшості опитаних педагогічних працівників (52,2%), лише незначна частина учнів ділиться досвідом війни. Майже сорок відсотків респондентів не мають

свої думки з цього приводу (36,2%). Лише кожен десятий респондент помічає такі прояви у більшій половині групи учнів з України.

Підсумовуючи необхідно зазначити, що, на думку опитаних учителів, стосунки між польськими та українськими учнями досить позитивні. У них порівняно невелика напруга, хоча помітний сильніший процес інтеграції українських школярів у свою національну групу.

5. СТАНОВИЩЕ СІМЕЙ УЧНІВ, ЯКІ ПРИБУЛИ З УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Іншим питанням, яке порушувалося в дослідженні, було прохання вчителів/вчительок оцінити масштаби появи різних форм поведінки та ставлення батьків/опікунів дітей, які навчалися у школі до початку війни, до батьків/опікунів дітей, які прибули.

Нас цікавило як позитивне ставлення батьків/опікунів дітей, які навчалися у школі до війни (наприклад, ініціювання акцій на підтримку дітей з України), так і проблемні моменти (наприклад, виникнення конфліктів з батьками дітей, які прибули внаслідок війни).

У запитанні ми навмисно оминули термін: «батьки польських учнів та учениць», ми замінили їх на: «батьки/опікуни дітей, які навчалися в школі до початку війни». Хоча переважна більшість із них були учнями польської національності, до початку війни, тобто 24 лютого 2022 року, деякі школи вже відвідували учні різних національностей, у тому числі й українці.

Варто зазначити, що дослідження позитивної поведінки батьків/опікунів, які приїхали з України після 24 лютого 2022 року, стосувалося підтримки потребуючих і різного ступеня залученості до її реалізації (наприклад, ініціювання контакту чи приєднання до дій інших осіб) та спрямування (пошук контактів батьками, заохочення їхніх дітей дружити з однолітками з досвідом біженства).

Таблиця 22.

Позитивні аспекти співпраці з батьками/опікунами дітей, які відвідували школу до початку війни

		%
Ця група батьків ініціює акції підтримки дітей з України	Стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів	6,1
	Стосується більшості батьків/опікунів	16,8
	Стосується приблизно половини батьків/опікунів	16,5
	Стосується меншості батьків/опікунів	15
	Не стосується цих батьків/опікунів або лише окремих осіб	11,5
	Не знаю/важко сказати	34,1
	Стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів	10,7

Вони долучаються до підтримки школи в заходах для дітей з України	Стосується більшості батьків/опікунів	26,1
	Стосується приблизно половини батьків/опікунів	19,7
	Стосується меншості батьків/опікунів	11,4
	Не стосується цих батьків/опікунів або лише окремих осіб	8
	Не знаю/важко сказати	24,1
Вони шукають контакт з батьками дітей, які приїхали з України	Стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів	2,5
	Стосується більшості батьків/опікунів	4,9
	Стосується приблизно половини батьків/опікунів	8,8
	Стосується меншості батьків/опікунів	13
	Не стосується цих батьків/опікунів або лише окремих осіб	15,8
	Не знаю/важко сказати	54,9
Вони дружать із родинами з України	Стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів	2,7
	Стосується більшості батьків/опікунів	5,4
	Стосується приблизно половини батьків/опікунів	9
	Стосується меншості батьків/опікунів	11,9
	Не стосується цих батьків/опікунів або лише окремих осіб	12,5
	Не знаю/важко сказати	58,6
Вони цікавляться культурою/історією України	Стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів	1,8
	Стосується більшості батьків/опікунів	6,4
	Стосується приблизно половини батьків/опікунів	7,6
	Стосується меншості батьків/опікунів	11,5
	Не стосується цих батьків/опікунів або лише окремих осіб	9,7
	Не знаю/важко сказати	63
Вони заохочують своїх дітей дружити з учнями з України	Стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів	5,1
	Стосується більшості батьків/опікунів	13,5
	Стосується приблизно половини батьків/опікунів	11,5
	Стосується меншості батьків/опікунів	8
	Не стосується цих батьків/опікунів або лише окремих осіб	8,1
	Не знаю/важко сказати	53,9

Ініціювання діяльності з надання допомоги є проявом значної прихильності до батьків/опікунів, які прибули внаслідок початку війни. На думку 16,8% респондентів, це стосується більшості батьків/опікунів дітей з їхніх закладів. Якщо до цього додати відповіді «це стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів» (6,1%) і «це стосується приблизно половини батьків/опікунів» (16,5%) ми отримуємо майже 40% проактивності. Іншими словами, кожен четвертий опитаний зазначив, що принаймні половина батьків у їхніх школах ініціюють заходи підтримки. Кожен третій не може оцінити чисельність такої групи.

Більше половини респондентів зазначають, що участь у супроводі властива принаймні половині батьків дітей, які навчалися у школі до початку війни. Як і очікувалося, менш активна діяльність (залучення до допоміжної діяльності) оцінюється як більш часта, ніж її початок. На думку 8% респондентів, ситуацію в їхніх школах найкраще описує варіант, що залучення до допомоги не відбувається або стосується окремих осіб.

У випадку широкого інтересу до культури/історії України найбільший відсоток відповідей зафіксовано на зазначення «Не знаю/Важко сказати» (63%). Варто відмітити, що досвід роботи практиків з учнями культурних меншин показує, що шкільні досягнення учнів з міграційним досвідом «тісно пов'язані зі стосунками з батьками та цілими громадами. Сім'ї, які відчувають, що їх школа цінує, мають більш позитивне ставлення до освіти і прихильно ставляться до того, щоб їхні діти продовжували навчання» (Wasilewska-Łaszczuk, Zasuńska 2011, p. 123).

При оцінці проявів діяльності, що вимагає більшого залучення, можна очікувати менше сотні людей, які її здійснюють (порівняно з менш активною діяльністю). Наприклад, близько 20% респондентів оцінили, що пошук контактів з батьками дітей, які приїхали з України, характерний, принаймні, половині інших батьків (з них 2,5% обрали варіант «стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів»). Оскільки описане ставлення важко спостерігати, багато респондентів мали проблеми з оцінкою його поширеності (приблизно 55% респондентів не змогли відповісти на це питання). Подібна тенденція спостерігалася і щодо запитання про дружбу з батьками дітей, які приїхали з України – 17,1% оцінили, що це властиво щонайменше половині інших батьків. Кожен третій опитаний помічає, що їхніх дітей заохочують дружити з учнями/студентами з України.

Іншим аналізованим аспектом є діагностика поширеності негативної поведінки щодо батьків, які прибули внаслідок початку повномасштабної війни (у сприйнятті респондентів). Він стосуються як поведінки, яку легше спостерігати (наприклад, спричинення конфліктів), так і більш стриманих питань (наприклад, ставлення до культурних відмінностей, польсько-української історії).

Таблиця 23.

Негативні сторони роботи з батьками/опікунами дітей, які навчалися в школі раніше, до початку повномасштабної війни

		%
Їм важко прийняти наявність дітей з досвідом біженства в польських школах	Стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів	0,1
	Стосується більшості батьків/опікунів	1,9
	Стосується приблизно половини батьків/опікунів	3,7
	Стосується меншості батьків/опікунів	10,1
	Не стосується цих батьків/опікунів або окремих осіб	43,9
	Не знаю/важко сказати	40,3
Вони стають причиною конфліктів з батьками дітей, які приїхали внаслідок війни	Стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів	0,1
	Стосується більшості батьків/опікунів	0,5
	Стосується приблизно половини батьків/опікунів	1,3
	Стосується меншості батьків/опікунів	2,3
	Не стосується цих батьків/опікунів або окремих осіб	47
	Не знаю/важко сказати	48,9
Їм заважають культурні відмінності та історичні події, пов'язані з Україною	Стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів	0,4
	Стосується більшості батьків/опікунів	1
	Стосується приблизно половини батьків/опікунів	3,2
	Стосується меншості батьків/опікунів	5,9
	Не стосується цих батьків/опікунів або окремих осіб	33,5
	Не знаю/важко сказати	56,1
Вони говорять негативно про дітей/сім'ї, які прибули з України	Стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів	0,3
	Стосується більшості батьків/опікунів	0,5
	Стосується приблизно половини батьків/опікунів	2,3
	Стосується меншості батьків/опікунів	5,2
	Не стосується цих батьків/опікунів або окремих осіб	42,8
	Не знаю/важко сказати	49

Аналіз оцінки, зробленої учасниками дослідження, показує, що прояви негативної поведінки щодо батьків/опікунів учнів, які прибули внаслідок повномасштабної війни, є маргінальними. Наприклад, 0,1% респондентів зазначають, що труднощі з прийняттям присутності дітей з досвідом біженства є поширеними в їхніх школах. Однак, якщо додати до цього відповіді «це стосується більшості батьків/опікунів» (1,9%) і «це стосується приблизно половини батьків/опікунів» (3,7%), ми отримуємо результат близько шести відсотків (5,6%).

Це ще небагато, але необхідно пам'ятати про існування спільнот, які є категорично несприятливими для інтеграції (вона не повинна звужуватися лише до питань національності, але це потребує глибшого усвідомлення). Такі угруповання мають бути, насамперед, адресатами діяльності, спрямованої на поглиблену діагностику умов виниклого стану та пошук шляхів вирішення. Щодо оцінки поширеності активних негативних дій («вони спричиняють конфлікти з батьками дітей, які приїхали внаслідок війни»), то 1,9% респондентів зазначають, що половина чи більше батьків у їхніх школах постраждали. Однак варто зазначити, що деякі з проаналізованих форм поведінки важко помітити. Це відображається у значному відсотку осіб (від 40 до понад 56%), які не можуть визначити групу з певним описом поведінки. Зі зрозумілих причин легше реєструвати на прояви негативу, коли вони носять сильно виражений характер.

Найважче респондентам було посилатися на оцінку поширеності переконань на кшталт: «Ім заважають культурні відмінності, історичні події, пов'язані з Україною». На думку 37,4% учасників опитування, таке ставлення не стосується або стосується лише меншості батьків дітей, які навчалися в школі до вторгнення росії в Україну в лютому 2022 року. Подібна ситуація має місце при оцінці появи негативних думок про дітей/сім'ї, які прибули з України (42,8% - «не стосується» або «стосується окремих з них»).

Варто зазначити, що ми маємо справу зі значно більшою поширеністю активних і позитивних дій порівняно з активними і негативними. Наприклад, у сприйнятті 20% респондентів дружити з батьками/опікунами дітей з досвідом біженства є характерним для, принаймні, половини батьків дітей із їхніх шкіл, тоді як у випадку викликання конфліктів та негативних висловлювань цей показник є лише близько 3%.

6. СПІВПРАЦЯ ШКОЛИ ТА БАТЬКІВ/ОПІКУНІВ УЧНІВ З УКРАЇНИ, ЯКІ ПРИБУЛИ В ПОЛЬЩУ З ПРИЧИНИ ВІЙНИ

Наступним кроком представлено аналізу стали відповіді з різноманітних питань щодо стосунків з батьками/опікунами дітей з України, які навчаються у польських школах, прибулих з початку повномасштабної війни. Стосунки з батьками нами, в основному, окреслені як співпраця. Адже варто пам'ятати, що в складній сімейній ситуації батьки/опікуни дітей з України самі можуть дуже потребувати допомоги, а оцінка їх участі (яка іноді сприймається як занадто мала) у шкільному житті/освітній підтримка дітей мають бути збалансованими. Хоча освіта їхніх дітей є важливим аспектом життя, батьки/опікуни дітей з України також

стикаються з набагато серйознішими, ситуативними труднощами, кризами, які порушують основні потреби, і переживають травми. Тому конкретні шкільні ситуації часто можуть не відповідати очікуванням вчителів щодо бажаної моделі співпраці з батьками. Необхідно також пам'ятати, що батьки іноземних учнів могли мати різний досвід відносин зі школою. Тому багато речей, які здаються нам очевидними, для них можуть бути незрозумілими (Zasuńska 2011, s. 123).

Як допоміжні чинники, що полегшують роботу, вчителі вказують у вільних завершеннях незакінченого речення: «Найбільше мені допомагає в роботі з учнями, які приїхали внаслідок війни з України...» (напр. щодо залучення їхніх батьків: готовність до співпраці з боку батьків / опікунів дітей з України)

(...) часті контакти з батьками українських дітей, контакти з їхніми батьками, родиною учня/учениці, попередні контакти з батьками учнів з України, підтримка батьків та хороший контакт з ними

(...) прихильне ставлення батьків, готовність до співпраці з боку батьків / опікунів дітей з України.

Зазначимо, у відповідях на це питання теза про батьків зустрічається порівняно рідко. Переважно про те, чого найбільше бракує директорам/вчителям у нинішній ситуації. Порівняно багато посилань на батьків/опікунів, зокрема відповідей, що вказують на необхідність їх більшої участі, присутності. Найбільш широко представлені категорії відповідей на запитання: «Чого мені найбільше не вистачає в роботі зі школярами, які приїхали внаслідок війни з України...», що містять посилання на сім'ї/опікунів:

- відсутність контакту з батьками,
- потреба в більшій участі батьків,
- потреба у співпраці з батьками.

Були також поодинокі заяви, які вказували на: потребу в підтримці постійного контакту з батьками; потребу в підтримці з боку батьків українських дітей; мовленнєвий бар'єр як перешкоду налагодження належних стосунків; узагальнений негативний досвід та труднощі у роботі з українськими сім'ями, наприклад:

Відсутність бажання допомогти батькам цих дітей; відсутність співпраці; діти представлені самі собі. Батьки думають, що школа все зробить, а самі не дотримуються елементарних норм: не забирають дітей у призначений час; вважають, що їм не потрібно вибачатися за запізнення; вважають найзручнішим у складній ситуації сказати, що вони чогось не розуміють

Ми проаналізували 8 різних аспектів у закритих питаннях, працюючи з батьками/опікунами дітей з України, які навчаються в польських школах внаслідок воєнної кризи (табл. 23). Серед них були ті, що можна вважати позитивними та надихаючими з точки зору вчителів:

- участь у шкільному житті (також у діяльності, яка не стосується їхніх дітей);
- готовність контактувати з батьками дітей, які раніше навчалися в школі;
- звернення за допомогою до школи.

Також оцінювалися проблеми, які можна інтерпретувати як вияви недостатньої, на думку опитаних учителів, залученості батьків та інші аспекти, які можуть створювати труднощі у співпраці:

- відсутність контакту зі школою;
- мало участі в допомозі своїм дітям у навчанні;
- труднощі в адаптації до польської системи освіти;
- наявність/упровадження інших стандартів та освітніх принципів;
- стереотипні уявлення та висловлювання щодо польської школи.

2 Додавання позицій: «стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів», «стосується більшості батьків/опікунів» і «приблизно половина батьків/опікунів постраждали».

Таблиця 24.

Позитивні сторони роботи з батьками/опікунами дітей з України, які навчаються в польських школах в результаті повномасштабної війни

		%
Батьки/опікуни цих дітей беруть участь у шкільному житті школи, в тому числі в заходах, які не стосуються їхніх дітей	Стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів	5,3
	Стосується більшості батьків/опікунів	7,6
	Стосується приблизно половини батьків/опікунів	9,1
	Стосується меншої частки батьків/опікунів	16,2
	Не стосується цих батьків/опікунів або окремих осіб	27,3
	Не знаю/важко сказати	34,6
Батьки/опікуни цих дітей звертаються за допомогою до школи (наприклад, у навчальних питаннях, з життєвих проблем)	Стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів	6,8
	Стосується більшості батьків/опікунів	14,3
	Стосується приблизно половини батьків/опікунів	14,3
	Стосується меншої частки батьків/опікунів	17,9
	Не стосується цих батьків/опікунів або окремих осіб	17,8
	Не знаю/важко сказати	28,9
Батьки та опікуни цих дітей з радістю контактують з батьками дітей, які раніше навчалися в нашій школі	Стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів	3,8
	Стосується більшості батьків/опікунів	8,1
	Стосується приблизно половини батьків/опікунів	9,2
	Стосується меншої частки батьків/опікунів	9,1
	Не стосується цих батьків/опікунів або окремих осіб	11,4
	Не знаю/важко сказати	58,5

Як і очікувалося, група батьків, яка оцінюється як найбільш залучена до ширшої діяльності на благо школи (включаючи діяльність без участі дітей), є відносно невеликою (5,3%). Насправді, однак, ці відсотки не такі вже й низькі, якщо взяти до уваги, що, на думку 22% респондентів з конкретних шкіл, більша залученість стосується щонайменше половини батьків/опікунів дітей з України, які навчаються в польських школах у зв'язку з початком повномасштабної війни. Тому в кожній п'ятій школі можна говорити про значне їх залучення. З точки зору виховної роботи це, безсумнівно, великий потенціал, оскільки їх участь (напр. як перекладачів, свого роду посередників) виконує допоміжну роль як для своїх дітей, так і для вчителів та інших учнів.

Коли мова йде про допомогу в школі (наприклад, у питаннях навчання, життєвих проблемах), відповіді можна розділити на три приблизно однакові групи: вчителі, які оцінюють це як досить поширене, і ті, хто спостерігає це як рідкісне явище, а також ті, кому важко це оцінити. Якщо брати до уваги лише твердження щодо поширеності залученості в якості звернень батьками/опікунами дітей з досвідом біженців за допомогою до школи, то близько половини респондентів характеризують їх як досить типові для їхніх шкіл, а інша половина – як відносно рідкісні, ситуативні. Буденні звернення за допомогою, принаймні в половині шкіл, відбуваються з досить високим показником. Однак, необхідно також пам'ятати той факт, що, якщо батьки не шукають допомоги, це може означати, що вони її і не потребують. Втім для остаточного висновку слід розробити більш деталізовані діагностування щодо причин пошуку або уникання допомоги.

Наступне питання стосувалося оцінки того, скільки батьків/опікунів, які прибули після початку повномасштабної війни, добровільно зв'язується з батьками дітей, які раніше відвідували школу. Приблизно кожен п'ятий вчитель вважає, що принаймні половина цієї групи батьків поводить себе таким чином у своїй школі («стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів» – 3,8%, «стосується більшості батьків/опікунів» – 8,1%, «стосується приблизно половини батьків/опікунів» – 9,2%). Тут необхідно згадати про надзвичайно важливу та підтримуючу роль, яку можуть відігравати інші батьки (зокрема з числа тих українських дітей, які раніше навчалися в школі і свого часу були прийняті учнями з досвідом біженства). Велика область незнання/труднощів в оцінці розглянутих аспектів та відсоток дотичних до цього (від 28,9% до 58,5%) може свідчити про необхідність більш поглибленої діагностики цієї проблеми.

Результати дослідження, наведені в цьому розділі, свідчать про те, що було б корисно визнати можливість формування групи підтримки, що складається з батьків як із сімей з міграційним досвідом, так і польських, готових допомогти новоприбулим адаптуватися в шкільному середовищі або краще пізнати польську систему освіти (Скиба 2011).

Наступна таблиця показує розподіл відповідей на те саме запитання, що й у попередній таблиці, але для спрощення аналізу нами були виокремлені ознаки поведінки, що вказують на проблеми у співпраці або меншу їй відданість.

Таблиця 25.

Негативні аспекти роботи з батьками/опікунами дітей з України, які навчаються в польських школах, внаслідок початку повномасштабної війни

		%
Батьки/опікуни дітей, які приїхали з України внаслідок війни, не звертаються до школи	Стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів	4,3
	Стосується більшості батьків/опікунів	12,2
	Стосується приблизно половини батьків/опікунів	11,9
	Стосується меншої частки батьків/опікунів	18,7
	Взагалі не стосується цих батьків/опікунів або викликає занепокоєння самотні люди	26,5
	Не знаю/важко сказати	26,4
Батьки/опікуни дітей з України мало залучені у шкільне життя	Стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів	4,7
	Стосується більшості батьків/опікунів	13,6
	Стосується приблизно половини батьків/опікунів	13,9
	Стосується меншої частки батьків/опікунів	18,9
	Взагалі не стосується цих батьків/опікунів або викликає занепокоєння самотні люди	19,2
	Не знаю/важко сказати	29,7
Батьки/опікуни українських дітей з досвідом біженців мають труднощі з адаптацією до польської системи освіти	Стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів	6,1
	Стосується більшості батьків/опікунів	12,1
	Стосується приблизно половини батьків/опікунів	14,3
	Стосується меншої частки батьків/опікунів	16,4
	Взагалі не стосується цих батьків/опікунів або викликає занепокоєння самотні люди	13,0
	Не знаю/важко сказати	38,1
Батьки/опікуни дітей з України поділяють інші освітні норми та принципи, ніж ті, що є загальноприйнятими у Польщі	Стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів	5,9
	Стосується більшості батьків/опікунів	10,7
	Стосується приблизно половини батьків/опікунів	10,2
	Стосується меншої частки батьків/опікунів	11,5
	Взагалі не стосується цих батьків/опікунів або викликає занепокоєння самотні люди	19,8
	Не знаю/важко сказати	41,8
Серед батьків дітей з України існують стереотипи щодо польських шкіл	Стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів	2
	Стосується більшості батьків/опікунів	3,2
	Стосується приблизно половини батьків/опікунів	5,9

	Стосується меншої частки батьків/опікунів	7,2
	Взагалі не стосується цих батьків/опікунів або викликає занепокоєння самотні люди	14,3
	Не знаю/важко сказати	67,4

Коли йдеться про «відсутність контактів зі школою з боку батьків/опікунів дітей, які приїхали з України внаслідок війни», варіант «це стосується всіх або майже всіх батьків/опікунів» вказали 4,3% опитаних вчителів. На думку 12,2% більшість не контактує, а 11,9% сказали, що в їхніх школах таких батьків/опікунів приблизно половина. **Якщо підсумувати ці результати, то виходить, що майже третина опитаних учителів відзначають відсутність контакту як такого, і це притаманно, щонайменше, половині батьків учнів, які мають досвід біженців.** Такий результат необхідно вважати досить високим, а наслідки відсутності контакту для повсякденної роботи вчителів можуть бути суттєвими. Звичайно, відсутність контакту з батьками є помітною проблемою в багатьох школах, навіть поза обговорюваним контекстом. Проте, враховуючи складність індивідуальної долі сімей з досвідом біженців, це не обов'язково означає ігнорування важливості контакту батьками/опікунами зі школою. Кожен четвертий респондент обрав варіант «важко сказати».

У випадку багатьох запитань респондентам було важко оцінити розмір групи (кількість батьків), якій притаманні дана поведінка чи ставлення (до майже 70% у випадку твердження «Існують стереотипи щодо польських шкіл серед батьків дітей з України»). Розподіл відповідей на багато запитань щодо відсутності співпраці/залучення є подібним і показує, що приблизно 1/3 респондентів вважають, що більше половини батьків учнів із досвідом біженців характеризуються низькою залученістю до шкіл, де навчаються їхні діти. Це також підтверджує й такі твердження: «Мало батьків/опікунів дітей з України залучаються до допомоги своїм дітям у навчанні» та «батькам/опікунам дітей українського походження з досвідом біженців важко адаптуватися до польської системи освіти». Дещо менше (за оцінкою приблизно 27% вчителів) стверджують, що, принаймні, половина батьків/опікунів нових учнів українського походження з досвідом біженства виявляють труднощі в адаптації до польської системи освіти.

На підставі таких результатів можна зробити висновок, що ознаки недостатньої залученості, малого контакту зі школою помічає значна група вчителів. Однак він природно не може бути однозначним, оскільки більш-менш однакова чисельна група вчителів (1/3) оцінює низьку залученість як типову для меншості батьків, які прибули внаслідок початку війни. Значні відсотки відповідей «не знаю/важко сказати» (наприклад, 41,8% на твердження «батьки/опікуни дітей з України мають інші стандарти та принципи виховання, ніж ті, які, зазвичай, використовуються в Польщі»), ймовірно, є результатом різних причин. Однією з них може бути обережність в оцінці батьків, які опинилися у вкрай складній ситуації. Існує також велика внутрішня різноманітність цієї групи, що, з точки зору розглянутих аспектів, може ускладнити вибір іншого варіанту, окрім «важко сказати».

В якості прикладів труднощів, які виникли в роботі шкіл у цей конкретний час, деякі директори шкіл вказують ті, що наведено у відкритому запитанні, напр.: незначну участь батьків учнів та інших учнів у підтримці дітей у навчанні, [...] відсутність планів батьків дітей з України щодо їх подальшого перебування чи повернення до школи в Україні; батьки дітей не повідомляють про факт виїзду з Польщі.

7. ТРУДНОЩІ ВЧИТЕЛІВ У РОБОТІ З УЧНЯМИ З УКРАЇНИ, ЯКІ ПРИБУЛИ У ЗВ'ЯЗКУ З ПОЧАТКОМ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Наступним етапом аналізу була оцінка рівня труднощів, які виникли на роботі для вчителів у контексті функціонування їхніх шкіл після початку повномасштабної війни в Україні. В анкеті було представлено дванадцять дібраних аспектів дослідження. Робота з дітьми з України, які навчаються в польських школах внаслідок початку війни, стала викликом для вчителів/вчительок.

Тому ця частина звіту певною мірою стосується сприйняття стресу, пов'язаного з роботою під час кризи та прибуття біженців, викликаних війною. Були задані питання про організаційно-правові труднощі, проблеми, пов'язані зі стосунками з учнями, їхнім емоційним станом, мотивацією, а також комунікативними аспектами.

Респондентів просили вказати, які дуже конкретні речі є складними для них, обравши число від 0 до 5, де 0 означає, що питання «зовсім не складне», а 5 означає «дуже складне».

Таблиця 26.

Оцінка складності проблем у роботі з дітьми з України, які навчаються в польських школах внаслідок початку повномасштабної війни

Тип труднощів	Шкала навантаження	% опитаних
Проблеми з оцінкою та класифікацією дітей з України	0 - зовсім не важко	6,4
	1	8,5
	2	12,8
	3	15,9
	4	18,6
	5 - дуже важко	37,9
Проблеми з постановкою освітніх цілей, коли важко визначити, як довго ці діти залишаться в школі	0 - зовсім не важко	4,8
	1	9,2
	2	12,8
	3	17,4
	4	25,9
	5 - дуже важко	29,9
Положення про навчання дітей з України, які не сприяють ефективній роботі	0 - зовсім не важко	9,7
	1	12,8
	2	16,4
	3	22,2
	4	17,4
	5 - дуже важко	21,5

Велика плинність дітей, які приїхали внаслідок воєнної кризи (діти приїжджають на короткий час, їдуть знову)	0 - зовсім не важко	9,1
	1	10,2
	2	17,2
	3	24,6
	4	20,1
	5 - дуже важко	18,8
Труднощі у порозумінні з дітьми з України	0 - зовсім не важко	11
	1	13,4
	2	16
	3	22,1
	4	21,6
	5 - дуже важко	15,9
Низька прихильність до освіти дітей, які приїхали з України в результаті початку повномасштабної війни	0 - зовсім не важко	7,3
	1	11,2
	2	18,3
	3	27,3
	4	19,1
	5 - дуже важко	16,8
Відмінності в нормах і принципах виховання українських та польських дітей	0 - зовсім не важко	15,5
	1	16,5
	2	20,2
	3	17,6
	4	18,1
	5 - дуже важко	12,1
Труднощі з адаптацією дітей з України до польської системи освіти	0 - зовсім не важко	8,6
	1	15,5
	2	22,1
	3	26,5
	4	15,4
	5 - дуже важко	11,9
Демонстрація сильних емоцій дітьми, які приїхали в результаті війни	0 - зовсім не важко	8,3
	1	20,8
	2	26,1
	3	22
	4	14
	5 - дуже важко	8,7
Проблемна поведінка дітей з України по відношенню до однолітків	0 - зовсім не важко	24,7
	1	27,1
	2	18,4
	3	13,3
	4	9,8
	5 - дуже важко	6,6
Стереотипні, негативні уявлення учнів про людей українського походження	0 - зовсім не важко	31,7
	1	27,7

з досвідом біженства	2	17,4
	3	11,6
	4	6,6
	5 - дуже важко	5,1
Проблемна поведінка дітей з України по відношенню до вчителів	0 - зовсім не важко	36
	1	27,4
	2	14,3
	3	11,2
	4	6,2
	5 - дуже важко	4,9

На основі більш детального аналізу цих даних ми створили рейтинг окреслених труднощів. Перші два місця (червоним у табл. 27) з явною перевагою над рештою аспектів посідають проблеми з оцінюванням і класифікацією дітей з України та пов'язані з постановкою освітніх цілей. Здавалося б, ці труднощі можна сприймати як пов'язані лише з упровадженням дидактики. Власне, вони також стосуються потреби учителів відчувати сенс власної праці. Це важко відчути в ситуації значної невизначеності та неможливості оцінити вплив власних дій (Plichta 2015) на функціонування молодих людей (наприклад, коли важко оцінити, як довго ці учні залишаться в школі). Це підтверджує значний відсоток (більше половини) опитаних вчителів, які вказують на високий або дуже високий рівень цих труднощів. Важливість даного типу стресорів підтверджується результатами досліджень професійного стресу вчителів (Pyżalski, Plichta 2007). У випадку проблем з оцінюванням та класифікацією дітей з України це також стосується системного рівня, вираженого в певній правовій та організаційній базі, яка може сприйматися як неадекватна.

У таблиці 27 представлено загальний відсоток людей, які оцінили ступінь навантаження за п'ятибальною шкалою.

Таблиця 27.

Рейтинг пережитих труднощів

Друга група труднощів (позначена помаранчевим кольором) носила різноаспектний характер. Відчуваючи їх, від 27% до майже 40% респондентів підтвердили важкі або дуже великі навантаження. Значною мірою вони стосувалися питань, пов'язаних з високою флуктуацією, яку майже 40% учителів оцінили як дуже сильний тягар. Як наслідок, це може ускладнювати труднощі в адаптації дітей, впливати на їх низьку залученість. У цій групі не менш важливим виявилось питання щодо нормативних актів, які вчителі оцінюють як неефективні (майже 40%). Трохи менше опитаних вказали на проблеми спілкування через незнання польської чи української мов (37,5%).

Цікаво, що серед проаналізованих труднощів (третя група аспектів, виділених зеленим кольором) виділяється тягар, пов'язаний із сильними емоціями учнів, які приїхали внаслідок війни, та складною поведінкою дітей як по відношенню до вчителів, так і однокласників. Кожен десятий учитель вказує на великі труднощі в роботі зі стереотипними, негативними уявленнями учнів про людей українського походження з досвідом біженства, лише половина з них (5%) визнає, що це дуже складний аспект роботи в поточній ситуації. Інші дослідження професійного стресу вчителів (Plichta, Rużalski 2007) вказують на те, що організаційні навантаження (наприклад, пов'язані з правилами) є більш обтяжливими, ніж ті, що пов'язані з конфліктними ситуаціями чи важкою поведінкою учнів.

Ми також досліджували зв'язки (за допомогою тесту хі-квадрат) між раніше описаним сприйняттям різних труднощів та факторів на роботі та вибраними факторами, які можуть змінити їх сприйняття. Вони були такими:

- участь у тренінгах, присвячених саме роботі з дітьми, вимушеними покинути Україну через початок війни, або з їхніми родинами;
- досвід роботи з дітьми інших культур і країн до початку війни;
- стаж.

Участь у тренінгах не виокремлювала респондентів щодо труднощів та різних факторів впливу на роботі. Видається, що однією з причин такого стану речей може бути занадто короткий проміжок часу між тренінгами та реалізацією заданого в них контенту. Що також важливо, на даному етапі ми не перевіряли, про що саме йдеться в тренінгах і з чого саме вони складаються. Вони також могли бути дуже короткими, з обмеженими формами, які не дають чіткого відчуття, з чим вдалося краще впоратися. Нарешті, відтворюваність знайдених рішень залежить не лише від компетентності вчителя, а й від інших умов, пов'язаних із функціонуванням конкретної школи. Це питання варто додатково вивчити далі. Єдиний значущий зв'язок, який виникає в результаті участі в навчанні, пов'язаному з роботою в поточній ситуації, чітко пов'язаний із труднощами постановки цілей (хі-квадрат = 8,359, $df = 10$, $p < 0,05$). Цікаво, але може здатися, що спостережуваний зв'язок має досить несподіваний напрямок. Простіше кажучи, людям, які брали участь у тренінгу, було важче поставити цілі, ніж тим, хто в них не брав участі. Через брак знань про деталі тренінгу, в якому брали участь респонденти, ми не будемо трактувати цей результат ширше.

Варто зазначити, що попередній досвід роботи з дітьми з інших культур і країн до початку війни не відрізняв респондентів суттєво в плані переживання професійних труднощів, пов'язаних із поточним контекстом. Можна очікувати, що наявність

такого досвіду буде фактором підтримки вчителів у їхній роботі. Однак видається, що в нинішній ситуації контекст війни та її різноманітні наслідки (наприклад, травма) важливіші, ніж фактор, пов'язаний з культурними питаннями. Досвід роботи в кількох випадках розрізняє респондентів з точки зору передбачуваних труднощів на роботі.

У трьох аспектах роботи більший професійний досвід може зіграти буферну роль і зробити аналізовані фактори менш обтяжливими:

- труднощі спілкування (можливо, через те, що старші вчителі можуть знати російську) (хі-квадрат = 67,179, df = 20, p < 0,001);
- проблеми з оцінюванням учнів (хі-квадрат = 32,295, df = 20, p < 0,04);
- неадекватні, на думку респондентів, чинні закони та нормативні акти (хі-квадрат = 31,019, df = 20, p < 0,05).

Лише висока плинність дітей виявилася значно складнішою для вчителів з більшим досвідом роботи (хі-квадрат = 34,129, df = 20, p < 0,05).

Вивчення сприйняття вчителями, наприклад, з точки зору сили усвідомленого тягаря, є важливим елементом діагностики їхнього професійного функціонування та створення на цій основі дій підтримки (Pyżalski, Merecz 2010). Підтримка колективу, особливо в кризових умовах, є необхідною умовою оптимального функціонування шкіл, а, отже, надання відповідної підтримки. Позитивна роль соціальної підтримки, також неформальної, у подоланні професійного стресу підтверджується результатами багатьох наукових досліджень (наприклад, Hamama, Ronen, Shachar and Rosenbaum 2013; Mawhinney 2008; Shen 2009; Friedman 2004; Westling et al. 2006).

IV. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОБУДОВИ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ

1. ПІДТРИМУВАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА

Ця група висновків стосується основних припущень про те, як пропонується та надається підтримка і як можуть співпрацювати установи, що надають підтримку учням з України та їхнім родинам. Опитані вчителі, в основному, мають досить широкі знання про функціонування молодих людей з України на території школи. Водночас, вони часто зазначають, що набагато менше знають про те, що відбувається поза школою, особливо про ті проблеми, які хвилюють не саму молодь, а її родину. Оскільки така ситуація особливим чином визначає навчальну успішність цієї групи дітей, варто звернути увагу на декілька питань.

- Доцільно налагодити системну співпрацю в громаді (гміні) – між неурядовими організаціями та установами державної й місцевої влади. Варто зазначити, що в контексті відповідей директорів з нашого опитування така співпраця певною мірою вже проводиться. Тому йдеться про її зміцнення та зосередження на поточній комунікації, всій відповідній інформації, яка допомагає краще планувати та організувати підтримку (наприклад, щодо

динаміки пересування біженців/мігрантів, доступу до спеціалістів, що володіють українською мовою тощо).

- Існує помітний рівень необізнаності щодо того, чи користуються діти з України українською системою дистанційної освіти. Це може бути пов'язано з високою плінністю учнів або передбачуваним тимчасовим характером навчання. Було б доцільно прийняти/розробити чітку структуру інформування педагогічної ради про те, які учні беруть участь лише в польській системі освіти, а які – в обох. Якщо учні беруть участь в обох системах – знати хоча б для того, щоб викладацький склад знав про навантаження на учнів.
- **Для гарного навчання та спілкування з дітьми необхідно мати хоча б базові знання про систему освіти, якою діти користувалися раніше (українська мова, українська школа). Педагогічний колектив також повинен мати знання про відмінності в освітніх системах, навчальних програмах, системі оцінювання та інших аспектах функціонування шкіл в Україні. Йдеться про системні знання, а не лише інформацію, яку надають учні та їхні батьки.**
- Українські учні та батьки, у свою чергу, мають отримувати не перевантажений, практичний вітальний пакет з необхідною інформацією про польську систему освіти, а, насамперед, базову інформацію про конкретну школу.

2. СТОСУНКИ З ОДНОЛІТКАМИ

Стосунки з однолітками та вчителями є запорукою гарного функціонування дітей з України в польських школах. Друга група рекомендацій стосується цієї сфери.

- Позитивним, на думку педагогічного колективу, слід вважати перший етап налагодження стосунків з однолітками дітьми з України. Безперечно, на це вплинув контекст міграції та війни, а також цікавість та інтерес до нових ровесників, а також залучення дітей до першої хвилі допомоги. Зважаючи на групові процеси, при подальшій інтеграції (що є природним елементом групового процесу) необхідно очікувати кризи у відносинах. Доцільно підтримати представників педагогічного колективу в конструктивному проходженні цього етапу розвитку групи.
- На наступному етапі адаптації важливо буде зберегти позитивний характер взаємодії, який може бути порушеним динамікою міжгрупових відносин. Після початкового періоду «медового місяця» та загальнонаціональної мобілізації солідарності з Україною настане час протистояння та роз'єднання – два важких етапи, на яких можуть з'явитися негативне ставлення та труднощі у контактах. Увага до класної спільноти та запланований шлях до розвитку полікультурного класу видається вирішальним у збереженні позитивного характеру стосунків і уникненні або мінімізації труднощів адаптації та подальших стадій так званого культурного шоку. Уміння втрутитися в конфліктну ситуацію або агресивну поведінку однолітків також має вирішальне значення.
- Після первинного ознайомлення потенційним шляхом глибшої інтеграції (і водночас захисним фактором) буде залучення учнів з Польщі та України до спільної добродійної діяльності. Природним напрямком такої діяльності є допомога жителям України та вихідцям з цієї країни, але це не обов'язково.

Також гарна ідея, що сприяє добробуту місцевої громади. Важливо залучати учнів і до інших сфер діяльності, активізувати їхній потенціал та інтереси, і водночас створити можливість демонструвати їм різні сильні сторони.

- **Слід створити більше умов для учнів (польських та українських) для побудови стосунків. Важливо, щоб ці заходи не створювали дисбалансу у стосунках між польськими та українськими дітьми. Тому основою співпраці має бути діяльність, у якій усі діти функціонують однаково, разом виконують завдання, які вимагають співпраці, та дають можливість досягти спільного успіху. Особливо бажаними є види діяльності, які виходять за рамки підкреслення національності (вони можуть мати поляризаційний потенціал), і зосереджуються на встановленні стосунків на інших рівнях і в інших категоріях ідентичності: хобі, захоплення, інтереси, сильні особистісні якості. Не замикання учнів і учениць лише у сфері національності сприяє побудові глибших взаємостосунків.**
- Варто мобілізуватись для побудови дружніх відносин, незважаючи на відчуття тимчасовості. Цього можна досягти шляхом навчання учнів у сфері побудови та підтримки стосунків, навіть поза школою. Учитель може запропонувати творчі заходи для заохочення обміну інформацією в школі та поза нею, наприклад, попрактикуватися в написанні електронних листів і листів на заняттях з іноземної мови. Іншою формою занять можуть бути вправи за методом «змішаного класу» (jigsaw classroom), темою яких буде, наприклад, переваги інтернаціональної дружби.
- За словами вчителів і вчительок, є група дітей та молоді з України, які мають труднощі у налагодженні стосунків з однолітками (внаслідок сором'язливості чи мовленнєвого бар'єру). Таких дітей потрібно активно підтримувати. З цією метою хорошим рішенням може бути ініціація підтримки однолітками, наприклад, закріплення за кожним із цих учнів ровесника з Польщі чи України (учня, який уже адаптувався).
- Для підтримки комунікації також можна залучати волонтерів зі школи або за її межами. Було б гарною ідеєю запровадити двомовну процедуру повідомлення про проблемні ситуації щодо шкільних і позашкільних стосунків з однолітками та заохотити учнів/учениць використовувати таку процедуру. Вона має враховувати потреби учнів, що впливають із специфіки функціонування в групі однолітків, бути прозорою і зрозумілою. Було б рекомендовано призначити в школі довірених осіб (польської та української національності), які гарантуватимуть учням безпеку, анонімність та ефективність у вирішенні повідомлених проблем.

3. МОВНИЙ БАР'ЄР ТА КОМУНІКАЦІЯ

Зважаючи на те, що педагоги вказують на проблему спілкування з українськими учнями як на найскладнішу, варто підтримати їх у подоланні цього виклику. Робота на перетині культур або в полікультурному контексті завжди включає цей аспект: це не обов'язково бар'єр як такий, а скоріше суть полікультурної роботи.

- Тому, з одного боку, вчителі повинні бути готові працювати в контексті обмежених комунікативних можливостей або їх відсутності через навчання та оснащення робочими засобами.
- З іншого боку, це передбачає роботу з учнем, який має досвід міграції. Для цього необхідно забезпечити можливість паралельного вивчення польської мови як іноземної, забезпечивши відповідними матеріалами та інструментами. Також варто залучати, де це можливо, культурних асистентів.
- По-третє, це робота з усім класом, де також варто сенсифікувати питання мовних відмінностей, формувати готовність допомагати, залучати перекладачів для підтримки один одного під час уроків, але також у міжкласній/позакласній роботі, до формування готовності у налагодженні контакту та використання креативності у спілкуванні.

4. ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я УЧНІВ

Це особливо важливий момент, оскільки він стосується не лише дітей з досвідом біженства чи міграції, а й польських учнів. Уже в 2021 році в дослідженні Фонду «Школа з класом» (Buchner, Wierz bicka 2021) ми вказуємо на зростаючі проблеми психічного здоров'я польських учнів і відсутність компетентності вчителів у розпізнаванні цих проблем та наданні підтримки. Поточна ситуація є ще складнішою: окрім питань спілкування, працівники польських шкіл не почуваються впевнено і в оцінці станів або симптомів посттравматичного стресу.

- Необхідно рекомендувати школам організовувати тренінги з подолання кризи та посттравматичного стресу для вчителів/вчительок, які навчають дітей та молодь, біженців від війни.
- **Тягар належної діагностики та терапевтичних заходів абсолютно не можна покласти на вчителів, які не будуть підтримуватися спеціалістами з психічного здоров'я, особливо у випадках, коли необхідно проводити терапевтичні заходи.**

5. РОЛЬ БАТЬКІВ ТА ОПІКУНІВ

У ситуації, що склалася, залучення та ініціювання діяльності батьків дітей, які раніше навчалися в опитаних закладах, до діяльності на користь батьків або опікунів дітей, які приїхали внаслідок війни, є поширеним, позитивним явищем. Варто, однак, зазначити, що багато вчителів не можуть судити про поширеність позитивної поведінки та/або позитивного ставлення, про які ми запитували. Варто уважніше придивитися до окремих закладів. Таке визнання може сприяти зміцненню цінних ініціатив «знизу вгору», оскільки деякі з них можуть бути непоміченими (наприклад, інтерес до культури людей з досвідом біженців, їхніх звичок, пошук контактів з ними).

- Можна очікувати, що сім'ї, які відчувають, що їх цінує школа, матимуть більш позитивне ставлення до навчання своїх дітей і братимуть активнішу участь у житті школи та класної спільноти. Величезний вплив на дітей мають батьки,

завдяки їм адаптація учнів/учениць у шкільному колективі може проходити швидше та ефективніше. Тому, як наголошують дослідники та практики, «потенціал батьків та опікунів необхідно використовувати як цінне джерело інформації, а також їхні знання як людей, які найкраще знають своїх дітей та культуру, з якої вони походять. Робота з іноземною родиною – при докладанні зусиль для створення безпечних стосунків, заснованих на довірі та дружній атмосфері – значно сприяє ефективності процесу акультурації» (Białek 2015, р. 27).

- **Водночас батьки дітей, які приїхали внаслідок війни, досить часто шукають допомоги в школах. Тим, хто цього не шукає, вона також може знадобитися. З різних причин (наприклад, збентеження, браку часу, труднощів спілкування) вони не сигналізують про це. Варто активізувати проактивні дії щодо виявлення потреби в допомозі. Це вимагає більш детальної внутрішньошкільної діагностики в цій сфері, а також повсякденної діяльності працівників школи (наприклад, щодо запитів про потребу в допомозі). Також може бути корисною інформація від польських учнів, які, зважаючи на результати нашого дослідження, часто цікавляться потребами українських учнів.**
- Хоча ми інтуїтивно відчуваємо надзвичайно важливу і підтримуючу роль учнів та батьків учнів з досвідом міграції (також з України), які навчалися в польській школі до російського вторгнення в Україну, запросити цю групу для допомоги не завжди буде легко та бажано. Існують попередні розбіжності між людьми з досвідом біженства з певної країни, які спалах війни, проживання за кордоном чи інші обставини можуть висвітлити і таким чином перешкоджати спілкуванню.

Люди мають складнішу суміш ідентичностей, ніж просто виражену в національності. І коли одні вступають у контакт тільки через національну схожість, для інших потреба підтримувати людей, з якими вони не мають нічого спільного, крім національної ідентичності, може бути тягарем. Різні рішення щодо акультурації (чи я хочу зберегти та культивувати культурну самобутність/власну культуру, чи швидко пристосуватися, щоб стати схожим на представника культури, домінуючої в країні прибуття) можуть призвести до різної готовності вступати в контакти з людьми з країни походження. Останнім фактором, що впливає на це питання, є властивості особистості, а також індивідуальні переваги та компетенції щодо допомоги та підтримки (не всі мають просоціальну позицію). Тому не можна припускати, що кожна особа з досвідом міграції з певної країни буде однаково готова підтримувати інших мігрантів. Однак їхня допомога може бути неоціненною, якщо вона відповідає потребам і власним переконанням.

6. УЧНІ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Значну увагу необхідно приділяти дітям з особливими освітніми потребами (пов'язаними, наприклад, з дислексією, дисграфією, інтелектуальними вадами), які походять з України. Трохи менше десяти відсотків опитаних учителів (8,6%) вважають, що їх мають більше половини цих учнів.

Наукові дослідження та досвід попередніх криз вказують на складнішу ситуацію молодих людей з інвалідністю та порушеннями розвитку. Це так, хоча міжнародні документи вказують, що їх захист у таких ситуаціях є пріоритетним.

- У випадку дітей з особливими освітніми потребами можливе специфічне накопичення несприятливих факторів. У таких дітей часто відсутні офіційні медичні довідки та діагнози, що ще більше погіршує можливість надання їм належної підтримки. Однак, наскільки це можливо, таким дітям необхідно приділяти особливу увагу в проведенні заходів: освітніх, доглядових та терапевтичних.
- У поточній ситуації (і в майбутньому, яке ми не знаємо), необхідно, серед іншого, провадити заходи щодо:
  - отримання інформації про дітей, які перебувають у зоні ризику, щодо порушення їх розвитку, специфічних освітніх потреб та інтересів, попереднього лікування, можливостей, сильних сторін тощо;
  - забезпечення потреб цих дітей у відчутті безпеки.
- Діяльність у цих сферах повинна здійснюватися з усіх можливих ресурсів. Щоб отримати інформацію про дітей, необхідно звертатися як до документів (наприклад, офіційні діагнози), так і до спілкування з батьками, опікунами та іншими особами, які знають дитину. Також важливо використовувати власні спостереження, результати спостережень, проведених іншими людьми (наприклад, вчителями, непедагогічним персоналом). Те саме стосується підтримки – вона також має бути з різних джерел (від професіоналів, а також, наприклад, від людей, які розмовляють українською, знають культуру України, від волонтерів, ровесників).

7. РОБОТА ВЧИТЕЛІВ

Найбільше навантаження, пов'язане з прийомом українських учнів до шкіл та залученням їх до класів, лягає на вчителів. Ми очікуємо від них першого контакту з учнями, допомоги їм у школі. Вважаємо очевидним, що вчителі повинні швидко вдосконалювати свої компетенції у сфері роботи з полікультурним класом, готуватися до проведення уроків у класах, де не всі учні володіють польською мовою, підтримувати налагодження стосунків між учнями класу та з новими батьками учнів. Нарешті, ми припускаємо, що якщо виникне потреба, вони зможуть розпізнати більш серйозні проблеми, пов'язані з психічним здоров'ям учнів, і направити їх до відповідних спеціалістів.

- Тому вкрай важливо проводити систематичну діагностику потреб у підвищенні знань і навичок учителів у сфері роботи з полікультурним класом. Звичайно, також важливо вивчати тягар, який вони відчують, і їхнє відчуття та сенс, що вони справляються з ним. Таке визнання може бути корисним для створення відповідної системи підтримки, наприклад, розроблення адекватного навчального змісту (який повинен гнучко адаптуватися до мінливих умов) або створення інших механізмів професійної підтримки (наприклад, нагляд за складнішими ситуаціями та роботою). У нашій діагностиці перші два місця (за складністю), з явною перевагою над іншими аспектами, посідають проблеми з оцінюванням і класифікацією дітей

з України та постановкою освітніх цілей. Тому слід приділяти більше уваги цим питанням у пошуках рішень (наприклад, методологічних).

- **Необхідний одночасний моніторинг професійних навантажень, які відчувають вчителі в новій ситуації. Полікультурний клас накладає багато нових обов'язків, які часто діють як стресори. Тому необхідно бути обережним, щоб не перевантажувати персонал додатковим і випадковим навчанням, пропонувати добре продумані й перевірені навчальні цикли. Важливо також зосередитися на інших елементах підтримки (групи підтримки, супервізія, мережа вчителів з різним досвідом і стажем у сфері мультикультуралізму, банки матеріалів і перевірених способів роботи у вихованні та предметних уроках, підтримка в проведенні заходів за участю як польських, так і українських дітей).**

8. ПОБУДОВА ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ШКОЛИ ТА КЛАСУ

Хоча невідомо, як довго триватиме війна в Україні, є впевненість, що польська школа з часом ставатиме все більш полікультурним середовищем і має бути готовою до пов'язаних із цим викликів.

- Тому, будуючи класний колектив, варто звертати увагу на обставини, пов'язані з полікультурністю.
- Це вимагає свідомого початку освітнього процесу, спрямованого на інтеграцію, зі знайомства, розробки стандартів, а також моніторингу прогресу інтеграції та побудови спільноти на різних етапах функціонування класу. Спочатку цьому буде сприяти процес спілкування іноземними/новими мовами та гарантоване забезпечення ознайомлення з кожним та всієї спільноти. Тоді буде можливо та важливо розвивати навички співпраці в нових, культурно різноманітних групах. Ще одна важлива тема — усвідомлення потенційних джерел конфлікту та робота з втручання, якщо це необхідно. Також важливо підтримувати здатність дивитися на ситуацію співпраці в полікультурному класі з мета-рівня та розуміння викликів і потенціалу командної роботи (у школі та ширше – у суспільстві). У процесі спілкування в полікультурній спільноті учні/учениці також повинні їх помічати. Усі перераховані вище проблеми можна вирішити шляхом відповідного, іноді, навіть незначного, виховного впливу. Співробітники школи повинні отримувати підтримку у формі вказівок щодо того, які заходи проводити.
- Враховуючи труднощі в повсякденному функціонуванні класу, до якого приєдналися діти з інших країн, варто якнайшвидше провести урок/серію навчальних уроків, забезпечуючи розробку набору стандартів, які регулюватимуть спосіб роботи в конкретному класі. Вони повинні містити правила поведінки під час уроку (наприклад, сигналізувати про бажання висловитися, повідомляти про відсутність завдання), а також стандарти поведінки в групі однолітків (наприклад, спосіб звертання один до одного, способи вирішення конфліктів, методи підтримки один одного). Правила, розроблені у такий спосіб, мають бути чіткими й зрозумілими для всіх учнів і прийняті класом. Залучення всіх учнів працювати відповідно до правил класу допоможуть ознайомитися з освітніми системами кожного та вибрати правила, які найкраще відповідають потребам конкретної групи учнів. Роль

вчителя – розпізнавати відмінності в правилах, запропонованих польськими та українськими учнями, і переконатися, що нові правила прийняті та зрозумілі всім учням.

- **Розбіжності в думках вчителів щодо того, чи готові учні ділитися своєю культурою чи інформацією про Україну, можуть бути пов'язані з тим, що в цьому питанні існує велика розбіжність серед учнів з України та навіть їхніх батьків.** Деякі з них мають таку готовність, але багато хто може не мати бажання, потреби чи сміливості згадувати свою країну походження та/або розповідати про це іншим у класі чи школі. Створення учнями простору для такого виду діяльності вимагає уважної спостережливості й обережності. Пригадування дітьми та підлітками інформації про власну країну, місто, сімейний дім можуть бути дуже травматичними, пробуджувати болісні спогади та сприяти розвитку посттравматичного стресу. Також категорично недоцільно організовувати такі бесіди в рамках представлення нового учня перед усім класом. Згідно з дослідженнями, збереження первинної ідентичності є важливим фактором, який захищає та підтримує адаптацію. Тому, якщо дитина готова і бажає подавати таку інформацію, це можна дозволити. Важливо, щоб їй не довелося повернутися до свого досвіду війни, щоб діти не були втягнуті проти своєї волі в пояснення політичних складнощів. Обмеження презентації ідентичності нового учня лише національними питаннями може утвердити його/її в ролі амбасадора цілої нації, а це, у свою чергу, може навіть викликати націоналістичні настрої (що не є соціально бажаним станом). Інклюзивне ставлення більш педагогічне – всі діти розповідають не про «свою» культуру, а про домашні звичаї. Іншими словами, всі люди, а не тільки обрані, говорять про нетравмуючий досвід тут і зараз.
- Рішенню про те, чи повинна дитина розповідати комусь та за яких обставин про свою країну, має передувати дуже уважне спостереження за станом учня та погоджуватися з його/її родиною (батьки можуть приймати різні рішення щодо процесу акультурації своєї сім'ї/дітей) – хтось захоче зберегти якомога більшу відокремленість, а хтось захоче якнайшвидше стати схожим, не відрізнятися, асимілювати. Такі рішення на сімейному рівні дуже добре видно на прикладі в'єтнамських сімей, які функціонують у Польщі роками – ніколи не можна припустити наперед, чи захочуть окремі члени родини (включаючи дітей) говорити про свою країну чи нагадувати. Колективу школи варто створити умови та простір для свободи прийняття рішень на цю тему.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Barani K. (2006). Poczucie umiejscowienia kontroli a styl adaptacji w pierwszej klasie gimnazjum. „Psychologia rozwojowa”, 11 (3), (123–133).
- Białek K. (red.) (2015). Międzykulturowość w szkole. Poradnik dla nauczycieli i specjalistów. Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji. Pobrane z: http://bc.ore.edu.pl/Content/759/Międzykulturowosc_w_szkole+1.pdf (20.08.2022).
- El-Khodary B., Samara M. (2020). The relationship between multiple exposures to violence and war trauma, and mental health and behavioural problems among

- Palestinian children and adolescents. „European Child and Adolescent Psychiatry”, 29, 719–731, <https://doi.org/10.1007/s00787-019-01376-8>
- Fel S., Jure, K., Lenart-Kłóś K. (2022). Relationship between Socio-Demographic Factors and Posttraumatic Stress Disorder: A Cross Sectional Study among Civilian Participants' Hostilities in Ukraine, „International Journal of Environmental Research and Public Health”, 19 (5), <https://doi.org/10.3390/ijerph19052720>
  - Friedman I.A. (2004). Organizational expectations of the novice teachers. „Social Psychology of Education”, 7, 435–461, <https://doi.org/10.1007/s11218-004-3639-1>
  - Grzelak S. (2020). Młodzież w czasie epidemii. Komu jest najtrudniej?, Warszawa: Instytut Psychoprofilaktyki Zintegrowanej.
  - Grzybowski P. (2020). Świadkowie i sąsiedzi. Ku nowym kategoriom pojęciowym oraz perspektywom praktyki w edukacji międzykulturowej, w: Ogrodzka-Mazur E., Błachut G., Piechaczek-Ogierman G. (red.). Poznanawanie kultur : ku edukacji antropologicznej i międzykulturowej, Toruń: Wydawnictwo A. Marszałek.
  - Hamama L., Ronen T., Shachar K., Rosenbaum M. (2013). Links Between Stress, Positive and Negative Affect, and Life Satisfaction Among Teachers in Special Education Schools. „Journal of Happiness Studies”, 14 (3), 731–751, <https://doi.org/10.1007/s10902-012-9352-4>
  - James R.K., Gilliland B.E. (2006). Strategie interwencji kryzysowej. Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych: Wydawnictwo Edukacyjne PARPA.
  - Kata G. (2016). Wolontariat młodzieżowy jako szansa samoaktualizacji. Lublin: Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji.
  - Lutterbach S., Beelmann A. (2021). How Refugees' Stereotypes Toward Host Society Members Predict Acculturation Orientations: The Role of Perceived Discrimination. „Frontiers in Psychology”, 12:612427, 99–115, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.612427>.
  - Lewowicki T. (2017). Edukacja międzykulturowa – kilka lat później. Zmiana uwarunkowań, pytania o kondycję, wyzwania. „Edukacja Międzykulturowa”, 2 (7).
  - Mawhinney L. (2008). Laugh so you don't cry: teachers combating isolation in schools through humour and social support, „Ethnography and Education”, 3 (2), 195–209, DOI: 10.1080/17457820802062466.
  - Oppedal B., Özer S., Selçuk R. (2018) Traumatic events, social support and depression: Syrian refugee children in Turkish camps, „Vulnerable Children and Youth Studies”, 13:1, 46–59, <https://doi.org/10.1080/17450128.2017.1372653>.
  - Nikitorowicz J. (2015). Ku jakim strategiom w edukacji międzykulturowej w kontekście współczesnych problemów wielokulturowości?, „Pogranicze. Studia Społeczne”, XXV, 25–40.
  - Pisaruk A.V., Shatilo V.B., Koshel N.M., Chyzhova V.P., Pisaruk L.V., Ivanov S.G. (2022). Posttraumatic stress disorder: online poll of people who experienced war stress in Ukraine in 2022, „Ageing and longevity”, 3 (2), 57–62, <https://doi.org/10.47855/jal9020-2022-2>
  - Plichta P. (2015). Wypalenie zawodowe i poczucie sensu życia pedagogów specjalnych. Wrocław: ATUT.
  - Poleszak W., Kata G. (2022). Czynniki chroniące i czynniki ryzyka w radzeniu sobie z pandemią Covid-19 w środowisku młodzieży szkolnej. Artykuł w druku.

- Pyżalski J. (2020). Ważne relacje uczniów i nauczycieli w czasie edukacji zdalnej, w: Ptaszek G., Stunża G.D., Pyżalski J., Dębski M., Bigaj M. (red.). Edukacja zdalna: co stało się z uczniami ich rodzicami i nauczycielami? Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Pyżalski J. (2021). Zdrowie psychiczne i dobrostan młodych ludzi w czasie pandemii COVID-19 – przegląd najistotniejszych problemów. „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, 20 (2), 92–115.
- Pyżalski J., Plichta P. (2007). Kwestionariusz Obciążeń Zawodowych Pedagoga (KOZP). Podręcznik. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Pyżalski J., Merecz D. (red.) (2010). Psychospołeczne warunki pracy polskich nauczycieli. Impuls: Kraków.
- Shen Y. (2009). Relationships between self-efficacy, social support and stress coping strategies in Chinese primary and secondary school teachers. „Stress & Health: Journal of the International Society for the Investigation of Stress”, 25 (2), 129–138, <https://doi.org/10.1002/smi.1229>.
- Shoshani A., Kor A. (2021). The mental health effects of the COVID-19 pandemic on children and adolescents: Risk and protective factors, Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy. Advance online publication, <https://doi.org/10.1037/tra0001188>
- Skiba E. (2011). Grupa wsparcia rodziców, w: Bernacka-Langier A., Dąbrowa E., Pawlic-Rafałowska E., Wasilewska-Łaszczyk J., Zasuńska M. (red.). Praca z uczniem cudzoziemskim. Przewodnik dobrych praktyk dla dyrektorów, nauczycieli, pedagogów i psychologów. Warszawa: Biuro Edukacji Urzędu m.st. Warszawy, WCiES, pobrane z: https://biblioteka.womczest.edu.pl/new/wp-content/uploads/2013/09/webowa_biblioteka_przedszkole_praca_z_uczniem_cudzoziemskim.pdf (18.08.2022).
- Thabet A.A.M., Vostanis P. (1999), Post-traumatic Stress Reactions in Children of War. „Journal of Child Psychology and Psychiatry”, 40: 385–391, <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00456>
- Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa (Dz.U. 2022 poz. 583).
- Ward C., Bochner S., Furnham A. (2005). The Psychology of Culture Shock. Philadelphia: Taylor & Francis e-Library.
- Wasilewska-Łaszczyk J., Zasuńska M. (2011). Edukacja dzieci romskich i dzieci z rodzin wędrujących. Przykład rozwiązania systemowego z Walii, w: Bernacka-Langier A., Dąbrowa E., Pawlic-Rafałowska E., Wasilewska-Łaszczyk J., Zasuńska M. (red.). Praca z uczniem cudzoziemskim. Przewodnik dobrych praktyk dla dyrektorów, nauczycieli, pedagogów i psychologów. Warszawa: Biuro Edukacji Urzędu m.st. Warszawy, WCiES, pobrane z: https://biblioteka.womczest.edu.pl/new/wp-content/uploads/2013/09/webowa_biblioteka_przedszkole_praca_z_uczniem_cudzoziemskim.pdf (18.08.2022).
- Westling D. L., Herzog M. J., Cooper-Duffy K., Prohn K., Ray M. (2006). The Teacher Support Program: A Proposed Resource for the Special Education Profession and an Initial Validation. „Remedial and Special Education”, 27 (3), 136–147, <https://doi.org/10.1177/07419325060270030201>

- Wypych M., Bilewicz M. (2022). Psychological toll of hate speech: The role of acculturation stress in the effects of exposure to ethnic slurs on mental health among Ukrainian immigrants in Poland. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*. Advance online publication, <https://doi.org/10.1037/cdp0000522>.
- Zasuńska M. (2011). Przekazywanie informacji rodzicom i uczniowi, w: Bernacka-Langier A., Dąbrowa E., Pawlic-Rafałowska E., Wasilewska-Łaszczyk J., Zasuńska M. (red.). *Praca z uczniem cudzoziemskim. Przewodnik dobrych praktyk dla dyrektorów, nauczycieli, pedagogów i psychologów*. Warszawa: Biuro Edukacji Urzędu m.st. Warszawy, WCiES, pobrane z: https://biblioteka.womczest.edu.pl/new/wp-content/uploads/2013/09/webowa_biblioteka_przedszkole_praca_z_uczniem_cudzoziemskim.pdf (18.08.2022).
- Zivcic I. (1993). Emotional Reactions of Children to War Stress in Croatia „*Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*”, 34 (4), 709–713. <https://doi.org/10.1097/00004583-199307000-00002>

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

У підготовці українського видання звіту брали участь науковці
Національної академії педагогічних наук України:

**Світлана Сисоєва, Іван Бех, Олена Локшина
Тетяна Алексєєнко, Любов Канішевська**

Разом у класі. Діти з України у польських школах

*Потенціали та виклики у розбудові
полікультурної школи
в контексті війни
Думка вчителів*

Звіт про дослідження

Обкладинка – Л. Лук'яненко
Комп'ютерна верстка – Л. Лук'яненко

Підписано до друку . Формат 60x84 1/8
Гарнітура Calibri. Друк офсетний. Папір офсетний
Ум. друк. арк. 3.48
Наклад 300 пр.

Видавництво «Педагогічна думка»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-а, корп. 2;
тел./факс: (044) 481-38-85
book-xl@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3563 від 28.08. 2009 р.